Ad Nationes Libri Duo (Latin)

Tertullian (c. AD 155–220)

SermonIndex.net / Church Fathers

Liber Primus

Testimonium ignorantiae uestrae, quae iniquitatem dum defendit, reuincit, in promptu est, quod omnes qui uobiscum retro ignorabant et uobiscum oderant, simul eis contigit scire, desinunt odisse quia desinunt ignorare, immo fiunt et ipsi quod oderant et incipiunt odisse quod fuerant. adeo quo l tidie adolescentem numerum Christianorum ingemitis, obsessam uociferamini ciuitatem, in agris, in castellis, in insulis Christianos; omnem sexum, omnem aetatem, omnem denique dignitatem transgredi a uobis quasi detrimento doletis. nec tamen hoc ipso ad aestimationem alicuius latentis boni animos promouetis. non licet rectius suspicari, non libet propius experiri; hic tantum curiositas humana torpescit. amatis ignorare quod alii gaudeant inuenisse; mauultis nescire, quia iam odistis, quasi certe non odituros uos sciatis. atquin si nullum erit meritum odii, repel rietur optimum utique ab iniustitia priore discedere: sin uero causa constiterit, nihil odio detrahetur, quod adeo amplius iustitiae! conscientia cumulabitur. nisi si emendari pudet, aut excusari piget. scio plane qua responsione soletis redundantiae nostrae testimonium conuenire: non utique eo bonum praeiudicari, quia plerosque conuerltat et sibi rapiat, inquitis. noui demutationem mentis in malas partes. quot desertores bonae uitae? quot transfugae in peruersum? multi bona fide, immo iam plures pro extremitatibus temporum. uerum deficit adaelquatio comparationis istius. nam de malo ita constat apud omnes, ut ne ipsi quidem rei, qui ad malum transeunt et a bonis in peruersa diuerltunt, defendere malum pro bono audeant. turpia timori, pudori impia habent. denique gestiunt latere, deuitant apparere, trepidant deprelhensi, negant accusati; ne torti quidem facile aut semper confitentur, [certe damnati maerent. exprobrant etenim quod erant in semetipsos, malae mentis ab innocentia transitum uel astris uel fato imputant. adeo nolunt suum esse, quia malum negare non possunt. Christiani uero quid tale conlsequuntur? neminem pudet, neminem paenitet, nisi tantum pristinorum. si denotatur, gloriatur, si trahitur, non subsistit, si accusatur, non delfendit, interrogatus confitetur, damnatus gloriatur. quod hoc malum est in quo mali natura cessat?

In quo ipsi etiam contra formam iudicandorum malorum iudicatis. nam nocentes quidem perductos, si admissum negent, tormentis urgetis ad confessionem, Chris-

tianos uero sponte confessos tormentis comprimitis ad negationem. quae tanta peruersitas, ut confessioni repugnetis, tormentorum officia mutetis, grati reum euadere, inuitum compellentes negare? praesides extorquendae ueritatis de solis nobis mendacium exquiritis, ut dicamus nos non esse quod sumus. opinor, non uultis nos malos esse ideoque gestitis de isto nomine excludere. sane ceteros ad hoc tenditis et carnificatis, ut negent quod esse dicuntur. atquin illis negantibus non creditis: nobis, si negauerimus, statim creditis. II si certi estis nos nocentissimos esse, cur etiam in hoc aliter quam nocentes a uobis agimur? non dico quod neque accusationi neque recusationi spaltium commodetis (soletis inaccusatos et indefensos non temere damnalre): sed, uerbi gratia, si de homicida consultatur, non statim confesso eo nomen homicidae dispuncta causa est aut satiata cognitio. quamquam confessis difficile crediltis, uerum insuper consequenltia exigitis, quotiens caedem egerit, quibus telis, quibus in locis, quibus spoliis sociis receptoribus, ne quid -omnino mali hominis deli aut desit aliquid instruendae ad sententiam ueritati. porro de nobis, quos atrocioribus ac pluribus criminibus deputatis, breuiora ac leuiora elogia conficitis. credo, non uultis oneratos, quos omni opere perditos uultis, aut non putatis requirenda quae nos l tis. hoc ergo peruersius, si cogitis negare de quibus certissime scitis. immo, quo magis odio uestro competebat seposita forma iudicandi proprio studio non ad negationem certare, ne quos odistis liberar letis, sed ad confessionem singulorum scelerum, quo magis inimicitiae satiarentur exaggeratione poenarum, dum recognoscitur quot quisque iam conuiuia illa celebrasset, quotiens in tenebris incursas lset incesta? quid? quod eradicandi generis diffundenda erat requisi ltio, porrigenda quaestio in socios consciosque. perducerentur infantariae et coci, ipsi canes pronubi, emendata res esset. etiam spectaculis gratia adgregaretur. quanto enim studio in caueam II conueniretur depugnaturo aliquo qui centum infantes deuoras lset? si enim tam horrenda tamque monstruosa de nobis defe l runtur, utique erui debuerunt, ne incredibilia uiderentur et odilum in nos publicum refrigesceret. nam et plerique fidem talium temperant, honorantes naturam, quae quam quaerere pabulum ferinum quam concubitum ab humano genere praeclusit.

Vos igitur, alias diligentissimi ac pertinacissimi discussores scelerum longe minorum, cum talibus tam horrendis et omnem impietatem supergressis eam diligentiam deseratis neque confessionem recipiendo, iudicantibus semper llaborandam, neque exquisitionem digerendo, damnatoribus semper consulendam, iam apparet omne in nos crimen non alicuius sceleris, sed nominis dirigi. adeo, si de criminum ueritate constaret, ipsa criminum nomina damnatis accommodarentur, ut ita pronunltiaretur in nos: illum homicidam uel incestum uel quodcunque iacltamur duci suffigi ad bestias dari placet. porro sententiae uestrae nihil nisi Christianum confessum notant. nullum criminis nomen exstat, nisi nominis crimen est. haec etenim est reuera ratio totius odii aduersus nos. nomen in causa est, quod quaedam occulta uis per uestram ignolrantiam oppugnat, ut nolitis scire pro certo

quod uos pro certo nescire certi estis, et ideo nec creditis quae non probantur, et ne reprobentur facile, non uultis inquirere, ut nomen inimicum sub praesumptione criminum puniatur. adeo ut de nomine inimico recedatur, ideo negare compellimur, dehinc negantes liberamur, tota impuniltate praeteritorum, iam non cruenti neque incesti, quia nomen illud amisimus. sed dum haec ratio suo loco ostenditur, uos quam insequilmini ad expugnationem nominis, edite: quod nominis crimen, quae offensa, quae culpa? praescribitur enim uobis non posse crimina obicere quae neque institutum dirigit neque probatio adsignat neque sententia elnumerat. quod praesidi offeratur, quod de reo inquiratur, quod respondetur uel negatur, quod de consilio recitatur, id reum agnosco. itaque de nominis merito si qui reatus est nominum, si qua accusatio uocabulorum, ego arbitror nullam esse uocabulo aut nomini querellam, nisi cum quid aut barbarum sonat aut infaustum sapit uel inpudicum uel aliter quam enuntiantem deceat aut audientem delectet. haec uocalbulorum aut nominum crimina, sicuti uerborum atque sermonum barbalrismus est uitium et soloecismus et insulsior figura. Christianum uero nomen, quantum significatio est, de unctione interpretatur. etiam cum corrupte a uobis Chrestiani pronuntiamur (nam ne nolminis quidem ipsius liquido certi estis), sic quoque de suauitate uel boniltate modulatum est. detinetis igitur in hominibus innoxiis etiam nomen innoxium nostrum, non incommodum linguae, non auribus asperum, non homini malum, non patriae infestum, sed et Graecum cum aliis, et sonorum et interpretatione iucundum. et utique non gladio aut cruce aut bestiis punienda sunt nomina.

Sed dicitis sectam nomine puniri sui auctoris. primo quidem sectam de auctoris appellatione notari utique probum usitatumque ius est, dum philosophi quoque de auctoribus cognominentur Pythagorici et Platonici, ut medici Erasistratei et grammatici Aristarchii. itaque si ob auctorem malum mala secta, tradux mali nominis plectitur. atquin temeritate praesumeretur. prius erat cognoscere auctorem, ut cognosceretur secta, quam de secta inspectionem auctoris retinere. at nunc necessario ignorando- sectam, quia iglnoratis auctorem, aut non recensendo auctorem, quia nec sectam recensetis, in solum nomen inpingitis, quasi in illo detinentes sectam et auctorem, quos omnino non nostis. et tamen philosophis patet libertas transgrediendi a uobis in sectam et ad auctorem et suum nomen, nec quisquam illis odium monet, cum in mores ritus cultus uictusque uestros palam ac publice omnem eloquii amaritudinem elatrent, cum legum contemptu, sine respectu personarum, ut quidam etiam in principes ipsos libertatem suam inpune iaculentur. sed ueritatem saeculo operosissimam philosophi quidem affectant, possident autem Christiani, ideoque qui possident magis displicent, quia qui affectat, inludit, qui possidet, defendit. denique Socrates ex ea parte damnatus est, qua propius temptauerat ueritatem, deos uestros destruendo.1 quamquam nondum tunc in terris nomen Christianum, tamen ueritas semper damnabatur. itaque et sapientem non negabitis, cui etiam Pythius uester testimonium dixerat. uirorum, inquit, omnium

Socrates sapientissimus. uicit Apollinem ueritas, ut ipse aduersus se pronuntiaret; confessus est enim se deum non esse, sed eum quoque sapientissimum affirmans qui deos abnuebat. porro apud uos eo minus sapiens, quia deos abnuens, cum ideo sapiens, quia deos abnuens. quo more etiam nobis soletis: bonus uir Lucius Titius, tantum quod Christianus. item alius: ego miror Gaium Seium grauem uirum factum Christianum. pro stultitiae caecitate laudant, quae sciunt, uituperant, quae nesciunt, et id quod sciunt eo quod nesciunt uitiant. nemini subuenit, ne ideo bonus quis et prudens, quia Christianus, aut ideo Christianus, quia prudens et bonus, cum sit humanius occulta manifestis adiudicare quam manifesta de occulto praeiudicare. alii quos retro ante hoc nomen uagos uiles improbos norant, emendatos repente mirantur, et tamen mirari quam assequi norunt: alii tanta obstinatione certant, ut cum suis utilitatibus depugnent, quas de commercio istius nominis capere possunt. scio maritum unum atque alium, anxium retro de uxoris suae moribus, qui ne mures quidem in cubiculum inrepentes sine gemitu suspicionis sustinebat, comperta causa nouae sedulitatis et inusitatae captiuitatis omnem uxori patientiam obtulisse, negasse zelotypum, maluisse lupae quam Christianae maritum; ipsi suam licuit in peruersum demutare naturam, mulieri non permisit in melius reformari. II pater filium, de quo queri desierat, exheredauit. dominus seruum, quem praeterea necessarium senserat, in ergastulum dedit. simul quis intellexerit Christianum, mauult nocentem. nam et ipsa per se traducitur disciplina nec aliunde prodimur quam de bono nostro. sic et mali de suo malo radiant? aut nos soli contra instituta naturae pessimi de bono denotamur? quid enim insigne praeferimus, nisi primam sapientiam, qua friuola humanae manus opera non adoramus, abstinentiam, qua ab alieno temperamus, pudicitiam, quam nec oculis contaminamus, misericordiam, qua super indigentes flectimur, ipsam ueritatem, qua offendimus, ipsam libertatem, pro qua mori nouimus? qui uult intellegere, qui sint Christiani, istis indicibus utatur necesse est.

Quod ergo dicitis: pessimi et probrosissimi auaritia luxuria improbitate, non negabimus quosdam. sufficit et hoc ad testimonium nominis nostri, si non omnes, si non plures. necesse est in corpore, et quantum uelis integro aut puro, uti naeuus aliqui effruticet aut uerrucula exsurgat aut lentigo sordescat. caelum ipsum nulla serenitas tam colata purgat, ut non alicuius nubiculae flocculo resignetur. modica macula in fronte, in parte quadam exemplari uisa, a quo uniuersitas munda est. maior boni portio modico malo ad testimonium sui utitur. cum tamen aliquos de nostris malos probatis, iam hoc ipso Christianos non probatis. quaerite sectam cui malitiae deputatur. ipsi in conloquio, si quando aduersus nos, cur ille, inquitis, II fraudator, si abstinentes Christiani? cur immitis, si misericordes? adeo testimonium redditis non esse tales Christianos, dum cur tales sint qui dicuntur Christiani retorquetis. multum distantiae inter crimen 1 et nomen, inter opinionem et ueritatem. nam et nomina sic sunt instituta, ut fines suos habeant inter dici et esse. quot denique philosophi dicuntur nec tamen legem philosophiae adimplent? omnes

nomen de professionibus gestant, sed ducunt nomen sine professionis praestantia qui superficie uocabuli infamant ueritatem, non statim sunt, quia dicuntur, sed quia non sunt, frustra dicuntur et fallunt eos qui rem nomini addicunt, cum de re status nominis competat. et tamen eiusmodi neque congregantur neque participant nobiscum facti per delicta denuo uestri, quando ne illis quidem misceamur, quos uestra uis atque saeuitia ad negandum subegit. utique enim facilius inter nos inuiti desertores disciplinae quam uoluntarii continerentur. ceterum sine causa uocatis Christianos, quos ipsi negant Christiani, qui se negare non norunt.

His propositionibus responsioni busque nostris, quas ueritas de suo suggerit, quotiens comprimitur et coartatur conscientia uestra, tacita ignorantiae suae testis, confugitis aestuantes ad arulam quandam, id est legum auctoritatem, quod utique non plecterent sectam istam, nisi de meritis apud conditores legum constitisset. quid ergo prohibuit apud exsecutores quoque legum perinde constare, cum de ceteris criminibus, quae similiter II legibus arcentur ac puniuntur, nisi prius requiratur, poena cessat? uerbi gratia homicidam, adulterum lege: discutitur tamen de ordine admissi, et tamen cognitum est omnibus genus facti. Christianum puniunt leges. si quod est factum Christiani, erui debet. nulla lex prohibet inquirere, atquin pro legibus facit inquisitio. quomodo enim legem obseruabis cauendo quod lege prohibetur, adempta ! diligentia cauendi per defectionem agnoscendi quid obserues ? nulla sibi lex debet conscientiam iustitiae suae, sed eis, a quibus captat obsequium. ceterum suspecta lex est, si probare se non uult. merito igitur tamdiu iustae in Christianos et reuerendae et obseruandae censentur, quamdiu ignoratur quod persequuntur, merito post agnitionem iniquissimae repertae cum suis machaeris et patibulis et leonibus despuuntur. legis iniustae honor nullus est. ut opinor autem, dubitatur de iniquitate legum quarundam, cum quotidie nouis consultis constitutisque duritias nequitiasque earum temperetis.

Unde ergo, inquitis, tantum de uobis famae) licuit, cuius testimonium suffecerit forsitan conditoribus legum? quis, oro, sponsor aut illis tunc aut exinde uobis de fide? fama est. 1 nonne haec est fama malum, quo non aliud uelocius ullum? cur malum, si uera semper sit? non mendacio? plurimumque ne tum quidem, cum uera defert, a libidine mendacii cessat, ut non falsa ueris intexat adiciens detrahens uarietate confundens. quid? quod ea II condicio illi, ut nonnisi quoad mentitur perseueret. tamdiu enim uiuit quamdiu non probat quicquam, siquidem approbata cadit et quasi officio nuntiandi functa decedit; exinde res tenetur, res nominatur, nec quisquam dicit uerbi gratia: hoc Romae aiunt factum, aut: fama est illum prouinciam sortitum, sed: ille prouinciam sortitus est, et: hoc factum est Romae. nemo famam nominat nisi incertus, quia nemo sit fama sed conscientia certus; nemo famae credit nisi stultus, quia sapiens non credit incerto. fama quantacumque ambitione diffusa est, ab uno aliquando ore exorta sit necesse est, exinde in traduces quodammodo linguarum et aurium serpit et modicum originum uitium maius rumoris obscurat, ut nemo recogitet, ne primum illud os mendacia

seminauerit, quod saepe fit aut aemulationis ingenio aut suspicionis arbitrio aut etiam noua mentiendi uoluptate. sed bene quod omnia tempus reuelat, testibus sententiis et prouerbiis uestris ipsaque natura, quae ita ordinata est, ut nihil lateat, etiam quod fama non prodidit. uidete, qualem prodigiam aduersus nos subornastis, quia quod semel detulit tantoque tempore ad fidem corroborauit usque adhuc probare non potuit. principe Augusto nomen hoc ortum est, Tiberio disciplina eius inluxit, sub Nerone damnatio inualuit, ut iam hinc de persona persecutoris ponderetis: si pius ille princeps, impii Christiani, si iustus, si castus, iniusti et incesti Christiani, si non hostis publicus, II nos publici hostes; quales simus, damnator ipse demonstrauit, utique aemula sibi puniens. et tamen permansit erasis omnibus hoc solum institutum Neronianum, iustum denique ut dissimile sui auctoris. igitur aetati nostrae nondum anni CCL. tot iniqui interea, tot cruces diuinitatem consecutae, tot infantiae trucidatae, tot panes cruentati, tot strages lucernarum, tot errores nuptiarum, et adhuc Christianis sola fama decernit. habet quidem grande fundamentum de uitio ingenii humani: felicius in acerbis atrocibusque mentitur. quanto enim proni ad malitiam, tanto ad mali fidem opportuni estis; facilius denique falso malo quam uero bono creditur. si quem tamen apud uos prudentiae locum iniquitas reliquisset, ad explorandam famae fidem utique iustitia poscebat dispicere, a quibus potuisset fama in uulgus et ita in totum orbem dari. ab ipsis enim Christianis non opinor, cum uel ex forma ac lege omnium mysteriorum silentii fides debeatur. quanto magis talium quae prodita non uitarent interim humana animaduersione praesentaneum supplicium ? si ergo non ipsi proditores sui, sequitur ut extranei. oro uos, extraneis unde notitia, cum etiam iusta et licita mysteria omnem arbitrum extraneum caueant, nisi inlicita minus spernunt? atquin extraneis tam ignorare quam confingere magis competit. at domesticorum curiositas furata est per rimulas et cauernas. quid? cum domestici eros uobis proderent? omnes a nullis magis prodimur, quanto magis, si atrocitas tanta sit, quae iustitia indignationis omnem familiaritatis fidem rumpat? non potuerit continere, quod horruit mens, quod expauit oculus. hoc quoque mirum, si et ille, qui tanto impatientiae iure prosiluit deferre, non et probare gestiit, et ille, qui audiit, non et uidere curauit; siquidem par fructus est et delatoris, si quod detulit probet, et auditoris, si quod audit etiam sibi credat. tunc, inquitis, primo delatum et exhibitum est, auditum et inspectum est atque exinde famae commendatum. hoc quidem superscendit omnem admirationem, si semel deprehensum est, quod semper admittitur; nisi desiuimus iam talia factitare. atquin et idem uocamur, et in isdem deputamur et de die redundamus; quod plures, hoc pluribus odiosi. magis increscit odium increscente materia: proficiente multitudine reorum, quid ita non proficit multitudo nuntiatorum? quod sciam, et conuersatio notior facta est, scitis et dies conuentuum nostrorum, itaque et obsidemur et opprimimur et in ipsis arcanis congregationibus detinemur. quis umquam tamen semeso cadaueri superuenit? quis in cruentato paine, uestigia dentium deprehendit? quis tenebris repentino lumine inruptis inmunda aliqua, ne dixerim incesta, indicia recognouit? si praemio impetramus, ne tales in pub-

licum extrahamur, quare et opprimimur? possumus et omnino non extrahi. quis enim proditionem criminis alicuius sine crimine ipso ant uendit aut redimit? II sed quid extraneis speculatoribus et indicibus detractem, qui talia obiciatis quae non ab ipsis nobis cum maxima uociferatione publicentur aut statim audita, si prius demonstrantur, aut postea reperta, si interim celantur? sine dubio enim initiari uolentibus mos est prius ad magistrum sacrorum uel patrem adire. tum ille dicet: infans tibi, qui adhuc uagit, necessarius, qui immoletur, et panis aliquantum, qui in sanguine intingatur; praeterea candelabra, quae canes annexi deturbent, et offulae, quae eosdem canes: sed et mater aut soror tibi necessaria est. quid, si nullae erunt? opilnor, legitimus us Christianus esse non poteris. haec, oro uos, denuntiata ab aliis sustinent prodi? uerum opus non est scire illos. prius fallaciae negotium perpetratur: ignaris et dapes et nuptiae subiciuntur; nihil. enim umquam retro de Christianis mysteriis audierant. tamen postea cognoscant necesse est uel aliis quos inducunt praeministranda. ceterum quam uanum est profanos scire quod nesciat sacerdos? tacent igitur et accepto ferunt, et nihil tragoediae Thyestae uel Oedipodis erumpunt, et non protrahunt ad populum. fidei de ministris et magistris et de ipsis potiores morsus iam doctis , ... rapiunt. si nihil tale probetur, grande nescio quid aestimari oportet, cuius compensatio tantarum atrocitatum tolerantia constat. miserae atque miserandae nationes, ecce proponimuss uobis disciplinae nostrae sponsionem. uitam aeternam sectatoribus et conseruatoribus suis spondet, e contrario profanis et aemulis supplicium aeternum aeterno igni comminatur; ad utramque causam mortuorum resurrectio praedicatur. uiderimus de fide istorum, dum suo loco digeruntur; interim credite, quemadmodum nos. uolo enim scire, si per talia scelera adire parati estis, quemadmodum nos? ueni, si quis es, demerge ferrum in infantem; uel si alterius officium est, tu modo specta morientem animam antequam uixit, certe excipe rudem sanguinem in quo panem tuum saties, uescere libenter; interea discumbe, dinumera loca, ubi mater aut soror torum presserit; nota diligenter, ut, cum tenebrae inruerint, temptantes scilicet diligentiam singulorum, non erres extraneam incursans: piaculum feceris, nisi incestum. haec cum expunxeris, uiues in aeuum. cupio respondeas, si tanti facis aeternitatem? immo idcirco nec credis, etiam si credideris, nego te uelle, etiam si uelles, nego te posse. cur autem alii possint, si uos non potestis? cur non possitis, si alii possunt? inpunitatem, aeternitatem quanto constare uultis? a..... nobis omni modo redimendae uidentur? an alii ordines denjtium Christianorum, et alii specus faucium, et alii ad incesti libidinem nerui? non opinor. satis enim est nobis sola uerutate a uestra positione discerni.

Plane, tertium genus dicimur. an, Cynopennae aliqui uel Sciapodes uel aliqui de subterraneo Antipodes? si qua istic apud uos saltem ratio est, edatis uelim primum et secundum genus, ut ita de tertio constet. Psammetichus quidem putauit ibi se de ingenio explorauisse prima generis. dicitur enim infantes recenti e partu seorsum a commercio hominum alendos tradidisse nutrici quam et ipsam propterea

elinguauerat, ut in totum exules uocis humanae non auditu formarent loquellam, sed de suo promentes eam primam nationem designarent cuius sonum natura dictasset. prima vox beccos renuntiata est; interpretatio eius panis apud Phrygas nomen est; Phryges primum genus exinde habentur. sed unum hoc erit de uanitatibus uestrarum fabularum non otiose nobis retractandum, quo fidem uestram uanitatibus quam ueritatibus deditam demonstrare gestimus. an omnino credibile sit, tali membro desecto, uastato ipsius animae -organo et utique radicitus caeso, castratis faucibus quae etiam extrinsecus Periculose uulnerantur, exinde tabo in praecordia refluente, postremo aliquandiu cessantibus alimentis uitam nutrici illi per!durauisse? age nunc, perseuerauerit Philomelae medicamentis , quam et ipsam prudentiores non linguae caede, doris rubore mutam interpretantur. si ergo uixit, potuit effutire aliquid obtusum. et exarticulatum sonum tinnitumque sine modulatu labellorum, expanso ore, lingua stupente de solis faucibus cogi licet. id fors tunc infantes, quia II unicum, facilius commentati paulo modulatius, utpote linguatuli, in inuentum alicuius interpretationis impegerint. sint nunc primi Phryges, non tamen tertii Christiani. quantae enim aliae gentium series post Phrygas? uerum recogitate, ne quos tertium genus dicitis principem locum optineant, siquidem non ulla gens non Christiana. itaque quaecumque gens prima, nihilominus Christiana. ridicula dementia nouissimos dicitis et tertios nominatis. sed de superstitione tertium genus deputamur, non de natione, ut sint Romani, Iudaei,1 dehinc Christiani. ubi autem Graeci? uel si in Romanorum superstitionibus censentur, quoniam quidem etiam deos Graeciae Roma sollicitauit, ubi saltem Aegyptii, et ipsi, quod sciam, priuatae curiosaeque religionis? porro si tam monstruosi, qui tertii loci, quales habendi, qui primo et secundo antecedunt?

Sed quid ego mirer uana uestra, cum ex forma naturali concorporata et concreta intercessit malitia et stultitia sub eodem mancipe erroris? sane, quia non miror, enumerem necesse est, ut uos recognoscendo miremini, in quantam stultitiam incidatis, qui omnis cladis publicae uel iniuriae nos causas esse uultis. si Tiberis redimundauerit, si Nilus non redundauit, si caelum stetit, si terra mouit, si . . ..tiua uastauit, si famis afflixit, statim omnium uox: Christi ....tum! quasi modicum habeant aut aliud metuere qui deum ..... opinor, ut contemptores deorum uestrorum haec iacula eorum prouocamus. ut supra edidimus, aetatis nostrae nondum anni trecenti: quantae clades ante id spatium supra uniuersum orbem ad singulas urbes et prouincias ceciderunt? quanta bella externa et intestina? quot pestes, fames, ignes, hiatus motusque terrarum saeculum digessit? ubi tunc Christiani, cum res Romana tot historias laborum suorum subministrauit? ubi tunc Christiani, cum Hiera, Anaphe et Delos et Rhodos et Cea insulae multis cum milibus hominum pessum ierunt, uel quam Plato memorat maiorem Asia aut Africa in Atlantico mari mersam? cum Vulsinios de caelo, Pompeios de suo monte perfudit ignis? cum terrae motu mare Corinthium ereptum est? cum totum orbem cataclysmus aboleuit? ubi tunc, non dicam contemptores deorum Christiani, sed ipsi

dei uestri, quos clade illa posteriores loca, oppida approbant in quibus nati morati sepulti sunt, etiam quae ccondiderunt? non alias enim superfuissent ad hodiernum, nisi Postuma cladis illius. si relegere et reuoluere non curatis testimonia temporum, aliter uobis renuntiata, inprimis ne deos uestros iniustissimos pronuntietis, qui propter contemptores etiam cultores suos laeduntt, tunc nec uosmetipsos errare probatis, si deos traditis qui uos a meritis profanorum non discernunt? quodsi, ut unus atque alius uanissimus ait, idcirco uobis quoque irascuntur, quoniam de nostra eradicattione neglegitis, absolutum est de infirmitate et mediocritate eorum: nam non irascerentur uobis in animaduersione cessantibus, si ipsi ex se quid possent. quanquam et alias confitemini istud, si quando illos supplicio II nostro uidemini ulcisci. si ab alio aliud, a maiore defenditur. pudeat igitur deos ab homine defendi.

Effundite iam omnia uenena, omnia calumniae tela infligite huic nomini, non cessabo ultra repellere, at postmodum obtundentur expositione totius nostrae disciplinae. nunc uero eadem ipsa de nostro corpore uulsa in uos retorquebo, eadem uulnera criminum in uobis defossa monstrabo, quo machaeris uestris admentationibusque cadatis. iam primo quod in nos generali accusatione dirigitis, diuortium ab institutis maiorum, considerate etiam atque etiam, ne uobiscum communicemus crimen istud. ecce enim per omnia uitae ac disciplinae corruptam, immo deletam in uobis antiquitatem recognosco. de legibus quidem iam supra dictum est, quod eas nouis de die consultis constitutisque obruistis. de reliqua ue:ro conuersationis humanae dispositione palam subiacet, quanta a maioribus mutaueritis, cultu habitu apparatu ipsoque uictu ipsoque sermone; nam pristinum ut rancidum relegatis. exclusa ubique antiquitas in negotiis, in officiis; totam auctoritatem maiorum uestra auctoritas deiecit. sane, quod uobis magis probro est, laudatis semper uetustates et nihilominus recusatis. qua peruersitate tanta maiorum apud uos permanere, probari debuerunt, cum ea, quae probatis, recusetis? sed et ipsum quod uidemini a maioribus traditum fidelissime custodire et defendere, uel quo maxime reos nos transgressio\ is postulatis, de quo totum odium Christiani nominis animatur, deorum dico culturam, perinde a uobis destrui ac despici ostendam. nisi quod perinde: nos enim contemptores deorum haberi nulla ratio est, quia nemo contemnit quod sciat omnino non esse. quod omnino est, id contemni potest, quod nihil est, nihil patitur. igitur quibus est, ab eis patiatur necesse est. quo magis oneramini credentes esse et contemnentes, colentes et despuentes, honorantes et lacessentes. licet etiam hinc recognoscere inprimis: cum alii alios deos colitis, eos, quos non colitis, utique contemnitis. praelatio alterius sine alterius contumelia non potest, nec ulla electio non reprobatione componitur. qui de pluribus suscipit aliquem, eum, quem non suscipit, despexit. sed tot ac tanti ab omnibus coli non possunt. iam ergo tunc primo contempsistis, non ueriti scilicet ita instituere, ut omnes coli non possent. at enim illi sapientissimi ac prudentissimi maiores, quorum institutis renuntiare non nostis maxime in persona deorum uestrorum, ipsi

quoque impii deprehenduntur. mentior, si numquam censuerant, ne qui imperator fanum, quod in bello uouisset, prius dedicasset quam senatus probasset; ut contigit M. Aemilio, qui uouerat Alburno deo. utique enim impiissi- ; mum, immo contumeliosissimum admissum est, in arbitrio et libidine sententiae humanae locare honorem diuinitatis, ut deus non sit, nisi cui esse permiserit senatus. saepe censores inconsulto populo * adsolauerunt. certe Liberum Patrem cum socru sua consules senatus auctoritate non urbe solummodo, uerum tota Italia eliminauerunt. ceterum Serapem et Isidem II et Arpocraten et Anubem prohibitos Capitolio Varro commemora t. eorumque aras a senatu deiectas nonnisi per uim popularium restructas. sed tamen et Gabinius consul kalendis Ianuariis, cum uix hostias probaret prae popularium coetu, quia nihil de Serape et Iside constituisset, potiorem habuit senatus censuram quam impetum uulgi et aras institui prohibuit. habetis igitur in maioribus uestris, etsi non nomen, attamen sectam Christianam, quae deos neglegit. horum si uos saltem integrum honoribus uestris ** rei essetis laesae religionis, sed inuenio conspirasse a uobis tam superstitionis quam impietatis profectum. quanto enim inreligiosiores deprehendimini? priuatos enim deos, quos Lares et Penates domestica consecratione perhibetis, domestica et licentia inculcatis uenditando, pignerando pro necessitate ac uoluntate. essent quidem tolerabiliora eiusmodi contumaciae sacrilegia, nisi quod eo iam contumeliosiora quod modica. sed aliquo solacio priuatorum et domesticorum deorum querellae iuuantur, quod publicos turpius contumeliosiusque tractetis. iam primum, quos in hastarium regessistis, publicanis subdidistis, omni quinquennio inter uectigalia uestra proscriptos addicitis sic Serapeum, sic Capitolium petitur, addicitur diuinitas, conducitur, ... sub eadem uoce praeconis, eadem exactione quaestoris. sed enim agri tributo onusti uiliores, hominum capita stipendio censa ignobiliora (nam hae sunt captiuitatis notae et poenae): dei uero, qui magis tributarii5 magis sancti, immo qui magis sancti, magis tributarii. maiestas II prostituitur in quaestum, negotiatio religione proscribitur, sanctitas locationem mendicat. exigitis mercedem pro solo templi, pro aditu sacri, pro stipibus, pro hostiis. uenditis totam diuinitatem. non licet eam gratis coli. plus denique publicanis reficitur quam sacerdotibus. non suffecerat uectigalium deorum contumelia, de contemptu scilicet aestimanda, nec contenti estis deis honorem non habuisse, nisi etiam, quemcumque habetis, depretietis aliqua indignitate. quid enim omnino ad honorandos eos facitis, quod non etiam mortuis uestris ex aequo praebeatis? exstruitis deis templa, aeque mortuis templa; extruitis aras deis, aeque mortuis aras; easdem titulis superscribitis litteras, easdem statuis inducitis formas, ut cuique ars aut negotium aut aetas fuit: senex de Saturno, imberbis de Apolline, uirgo de Diana figuratur et miles in Marte et in Vulcano faber ferri consecratur. nihil itaque mirum, si hostias easdem mortuis quas et deis caeditis eosdemque Odores excrematis. quis istam contumeliam excuset, quae utut mortuos cum deis deputet? regibus quidem etiam sacerdotia adscripta sunt sacrique apparatus et tensae et currus et solisternia et lectisternia, leaetitiae et ludi. plane, quoniam illis caelum patet, hoc quoque non sine contumelia deorum:

primo quidem, quod non decuerit alios eis adnumerari, quasi his datum sit post mortem deos fieri; secundum, quod tam .....e atque manifeste coram populo non peieraret contemplator .... is in caelum recepti, nisi contemneret, quos deieraret, quam ipse, II quam ei, qui ei peierare permittunt. consentiunt enim ipsi nihil esse quod deierant, immo insuper et praemio afficiunt, quia publice contempser it periurii uindices. quanquam periurii apud uos quotusquisque purus est? immo iam per deos deierandi periculum euanuit, potiore habita religione per Caesarem deierandi, quod et ipsum ad offuscationem pertinet deorum uestrorum; facilius enim per Caesarem peierantes punirentur quam per ullum Iouem. sed contemptus honestior est, habens quandam superbiae gloriam; uenit enim aliquando etiam de fiducia uel conscientiae securitate uel naturali sublimitate animi. derisus uero quanto lasciuior, tanto denotatior ad contumeliae morsum. recognoscite igitur, quam derisores inueniamini numinum uestrorum. non dico quales sitis in sacrificando, quod enecta et tabida quaeque mactatis, de opimis autem et integris superuacua esui capitula et ungulas et plumarum setarumque praeuulsa, et si quid domi quoque abiecturi fuissetis. omitto quae bulgae aut sacrilegae gulae uidebuntur *** maiorum prope religionem conuenire: atquin doctissimi, grauissimi, quatenus grauitas atque prudentia de doctrina proficere creduntur, et inreuerentissimi. erga deos uestros semper existunt, nec eis cessat litteratura, qu..... aut turpius aut uana aut falsa de deis inferat. ab ipso exordiarr uate uestro, ius unde omne et omne aequum, cui quantum honorem adiudicatis, tantum deis uestris derogastis, magnificando qui de eis lusit. adhuc meminimus Homeri. ille, opinor, est qui diuinam maiestatem II humana condicione tractauit, casibus et passionibus humanis deos imbuens, qui de illis fauore diuersis gladiatoria quodammodo paria composuit, Venerem sauciat sagitta humana, Martem tredecim mensibus in uinculis detinet fortasse periturum, eadem Iouem paene perpessum a caelitum plebe traducit aut lacrimas eius super Sarpedonem excutit aut luxuriantem cum Iunone foedissime inducit commendato libidinis desiderio per commemorationem et enumerationem amicarum. exinde quis non poetarum ex auctoritate principis sui in deos insolens aut uera prodendo aut falsa fingendo? et tragici quidem aut comici pepercerunt, ut non aerumnas ac poenas dei praefarentur? taceo de philosophis, quos superbia seueritatis et duritia disciplinae ab omni timore securos nonnullus etiam afflatus ueritatis aduersus deos erigit. denique et Socrates in contumeliam eorum quercum et canem et hircum iurat. nam etsi idcirco damnatus est, cum paenituerit Athenienses damnationis, ut criminatores quoque inpenderint, restituitur testimonium Socrati, et possum retorquere probatum esse in illo quod nunc reprobatur in nobis. sed et Diogenes nescio quid in Herculem lusit, et Romani stili Diogenes Varro trecentos Ioues, seu Iuppiteres dicendum est, sine capitibus inducit. cetera lasciuiae ingenia etiam uoluptates uestras per dedecus deorum administrant. dispicite apud uos Lentulorum et Hostiorum sacrilegas uenustates, utrum mimos an deos uestros in strophis et iocis rideatis; sed et histrionicas II ; litteras magna cum uoluptate suscipitis, quae omnem foeditatem designant deorum. constuprantur coram uobis maiestates in

corpore inpuro. famosum et diminutum caput imago cuiuslibet dei uestit. luget Sol filium fulmine extinctum laetantibus uobis, Cybela pastorem suspirat fastidiosum non erubescentibus uobis, et suspirat Iouis elogia modulari. plane religiosiores estis in gladiatorum cauea, ubi super sanguinem humanum, super inquinamenta poenarum perinde saltant dei uestri argumenta et historias nocentibus erogandis ut in ipsis deis nocentes puniantur. uidimus saepe castratum Attin deum a Pessinunte, et qui uiuus cremabatur, Herculem induerat. risimus et meridiani ludi de deis lusum, quo Ditis Pater, Iouis frater, gladiatorum exsequias cum malleo deducit, , quo Mercurius in caluitio pennatulus, in caduceo ignitulus, corpora exanimata iam mortemue simulantia e cauterio probat. singula ista quaeque adhuc inuestigare quis possit, si honorem inquietant diuinitatis, si maiestatis fastigium adsolant? di de contemptu utique censentur quam eorum qui eiusmodi factitant quam eorum qui ista suscipiunt. quare nescio, ne plus de uobis dei uestri quam de nobis querantur. ..... ex alia parte adulamini, redimitis si qua delinquitis, et postremo licet uobis in eos quos esse uoluistis. nos uero in totum auersamur.1

Nec tantum in hoc nomine rei desertae communis religionis, sed superductae monstruosae superstitionis. nam, ut quidam, somniastis caput asininum esse deum nostrum: hanc Cornelius Tacitus suspicionem fecit. is enim in quarta Historiarum suarum, ubi de bello Iudaico digerit, ab origine gentis exorsus, et tam de ipsa origine quam de nomine religionis ut uoluit argumentatus, Iudaeos refert in expeditione uastis in locis aquae inopia laborantes onagris, qui de pastu aquam petituri aestimabantur, indicibus fontis usos euasisse; ita ob eam gratiam consimilis bestiae superficiem a Iudaeis coli. inde opinor praesumptum, nos quoque, ut Iudaicae religionis propinquos, eidem simulacro initiari. at enim idem Cornelius Tacitus, sane ille mendaciorum lo quacissimus, oblitus affirmationis suae in posterioribus refert Pompeium Magnum de Iudaeis debellatis captisque Hierosolymis templum adisse et perscrutatum nihil simulacri reperisse. ubi ergo is deus fuerit? utique nusquam magis quam in templo tam memorabili, praesertim omnibus praeter sacerdotibus clauso, quo non uelrerentur extraneum. sed quid ego defendam professus interim conlfessionem temporalem omnium in uobis ex pari transferendorum? credatur deus noster asinina aliqua persona; certe negabitis uos eadem habere nobiscum? sane uos totos asinos colitis et cum sua Epona, et omnia iumenta et pecora et bestias, quae perinde cum suis praesepibus conlsecratis. et hoc forsitan crimini datis, quod inter cultores omnium tantum asinarii sumus.

Sed et qui nos crucis antistites affirmat, conacerdos erit noster. crucis qualitas signum est de ligno: et eandem materiam colitis penes uos cum effigie. quanquam sicut uestrum humana figura est, ita et nostrum sua propria. uiderint nunc liniamenta, dum una sit qualitas; uiderit forma, dum ipsum sit dei corpus. quodsi de hoc differentia intercedit, quanto distinguitur a crucis stipite Pallas At et Ceres Pharia, quae sine forma rudi palo et solo staticulo ligni informis repraesentatur? pars crucis et quidem maior est omne robur quod derecta statione defigitur. sed nobis

tota crux imputatur, cum antemna scilicet sua et cum illo sedilis excessu. hoc quidem uos incusabiliores, qui mutilum et truncum dicastis lignum, quod alii plenum et structum consecrauerunt. enimuero de reliquo integra est religio uobis integrae crucis, sicut ostendam. ignoratis autem etiam originem istam deis uestris de isto patibulo prouenisse. nam omne simulacrum, seu ligno seu lapide desculpitur, seu aere defunditur, seu quacumque alia locupletiore materia producitur, plasticae manus praecedant necesse est. plasta autem lignum crucis in primo statuit, quoniam ipsi quoque corpori nostro tacita et secreta linea crucis situs est, quod caput emicat, quod spina dirigitur, quod umerorum obliquatio excedit si statueris hominem manibus expansis, imaginem crucis feceris. huic igitur exordio et uelut statumini argilla desuper intexta paulatim membra complet, et corpus struit, et habitum, quem placuit argillae, intus cruci ingerit; inde circino et plumbeis modulis praeparatio simulacri in marmor, in lutum, uel aes uel argentum II uel quodcumque placuit deum fieri, transmigratur. a cruce argilla, ab argilla deus: quodammodo transit crux in deum per argillam. crucem igitur consecratis, a qua incipitur consecratus. exempli gratia dictum erit: nempe de oliuae nucleo et nuce persici et grano piperis sub terra temperato arbor exsurgit in ramos, in comam, in speciem sui generis. eam si transferas uel de brachiis eius in aliam subole utaris, cui deputabitur, quod de traduce prouenit? non illi grano aut nuci aut nucleo? nam cum tertius gradus secundo adscribitur, aeque primo secundus, sic tertius redigetur ad primum transmissus per secundum. nec diutius super isto argumentandum est, quando naturali praescriptione omne omnino genus censum ad ori!ginem refert, quantoque genus censetur origine, tanto origo con in genere. sic igitur in genere deorum crucem originem colitis; hic erit nucleus et granum primordiale, ex quibus apud uos simulacrorum siluae propagantur. ad manifesta iam. uictorias ut numina, et quidem augustiora, quanto laetiora, ueneramini. constructione quo melius extollant, cruces erunt, intestina quodammodo tropaeorum. itaque in Victoriis et cruces colit castrensis religio, si signa adorat, signa deierat, signa ipsi Ioui praefert. sed ille imaginum suggestus et totius auri cultus monilia crucum sunt. sic etiam in cantabris atque uexillis, quae non minore sanctitate militia custodit, siphara illa uestes crucum sunt. erubescitis, opinor, incultas II et nudas cruces colere.

Alii plane humanius solem Christianum deum aestimant, quod innotuerit ad orientis partem facere nos preca tionem, uel die solis laetitiam curare. quid? uos minus facitis? non plerique affectatione adorandi aliquando etiam caelestia ad solis initium labra uibratis? uos certe estis, qui etiam in laterculum septem dierum solem recepistis, et ex diebus ipso priorem praelegistis, quo die lauacrum subtrahatis aut in uesperam differatis aut otium et prandium curetis. quod quidem facitis exorbitantes et ipsi a uestris ad alienas religiones. Iudaei enim festi sabbata et cena pura et Iuda ici ritus lucernarum et ieiunia cum azymis et orationes lotora, quae utique aliena sunt a diis uestris. quare, ut ab excessu reuertar, qui solem et diem eius

nobis exprobratis, agnoscite uicinitatem; non longe a Saturno et sabbatis uestris sumus.

Noua iam de deo nostro fama suggessit, nec adeo nuper quidam perditissimus in ista ciuitate, etiam suae religionis desertor, solo detrimento cutis Iudaeus, utique magis post bestiarum morsus, ut ad quas se locando quotidie, toto iam corpore decutitur et circumciditur, picturam in nos proposuit sub ista proscriptione: onocoetes. is erat auribus canteriorum et in toga, cum libro, altero pede ungulato. et credidit uulgus infami Iudaeo. quid enim? aliud genus seminari est infamiae nostrae. itaque in tota ciuitate Onocoetes praedicatur. sed et hoc tamquam hesternum et auctoritate temporis destitutum et qualitate auctoris, II infirmum libenter excipiam studio retorquendi. uideamus igitur, an hic quoque nobiscum deprehendamini. neque enim interest qua forma, dum deformia simulacra curemus. sunt penes uos et canino ca, et leonino, et de boue et de ariete et hirco cornuti dii, caprigenae uel anguini, et alites planta, fronte et tergo. quid itaque nostrum unicum de? plures Onocoetae penes uos deprehenduntur.

Si in deis aequalitate concurrimus, sequitur ut sacrificii uel sacri quoque inter nos diuersitas nulla sit, ut ex alia specie comparationi satisfiat. nos infanticidio litamus siue initiamus. uos, si de memoria abierunt quae caede hominis quaeque infanticidiis transegisse recognoscimini, recognoscetis suo ordi; nunc enim differimus pleraque, ne eadem uideamur ubique retrac!tare. interim, ut dixi, ex alia parte non deest \\ adaequatio. nam etsi non taliter, tamen non aliter uos quoque infanticidae, qui infantes editos enecantes legibus quidem prohibemini, sed nullae magis leges tam impune, tam secure sub omnium conscientia unius aetatis tabellis eluduntur. sed nec eo distat, si uos non ritu sacri neque deis necatis. at-. quin hoc asperius, quod frigore et fame aut bestiis obicitis aut longiore in aquis morte summergitis. at et si quo genere dissimilius penes uos fit, eo adicite, quod uestra pignora extinguitis, et supplebitur, immo superaceruabitur in uobis quicquid ab alia ratione defecerit. sed de ea impietatis hostia dicimur cenare. dum ita quoque in uobis recognoscitur, ubi opportunius positum est, II non multo secernimur a uestra uoracitate. si illa impudica est, nostra uero crudelis, coniungimur, si forte, natura, qua semper saeuitia cum imlpudicitia concordat. quamquam quid minus, immo quid non am facitis? parum scilicet humanis uisceribus inhiatis, quia uiuos et puberes deuoratis? parum humanum sanguinem lambitis, quo futurum sanguinem elicitis? parum infante uescimini, quia in totum praecocum perhauritis?

Ventum est ad horam lucernarum 1 et caninum ministerium et ingenia tenebrarum. quo in loco metuo ne cedam. quid enim tale in uobis detinebo? uerum iam laudate consili incesti uerecundi, quod adulteram noctem commenti sumus, ne aut lucem aut ueram noctem contaminaremus, quod etiam lumini terrenis parcendum existimauimus, quod nostram quoque conscientiam ludimus; quodcunque enim facimus, ** si uolumus, suspicamur. ceterum incesta uestra pro sua libertate et luce omni

et nocte omni et tota caeli conscientia fruuntur, quodque felicius proueniat, cum palam misceatis incesta toto conscio caelo, soli ipsi ignoratis; nos uero etiam in tenebris scelera nostra recognoscere possumus. plane Persae, Ctesias edit, tam scientes quam non horrentes cum matribus libere faciunt. sed et Macedones id quoque probauerunt palam sese factitare, siquidem, cum primum scaenam eorum Oedipus intrauit trucidatus oculos, risu ac derisu exceperunt. tragoedus consternatus retracta persona, numquid, ait, domini, displicui II uobis? responderunt Macedones: immo tu quidem pulchre, at scriptor uanissimus si finxit, aut Oedipus dementissimus si ita fecit: atque exin alter ad alterum ἤλαυνε, dicebat, εἰς τὴν ματέρα. sed una uel alia gens quantula macula totius orbis? nos enim omnem infecimus solem, omnem polluimus oceanum. date igitur aliquam nationem uacantem ab eis, quae omne hominum genus ad incestum trahunt. si qua gens concubitu ipso et aetatis ac sexus necessitate, ne dixerim libidine et luxuria, caret, ea erit quae carebit incesto. si qua ab humana condicione priuata quaedam natura remota est, ut neque ignorantiae neque errori neque casui opposita sit, ea erit quae sola Christianis respondere constantius possit. respicite igitur luxuria inter errores et uentos fluctuante, si desunt populi, quos ad hoc sceleris incursent lata uada et aspera erroris. inprimis cum infantes uestros alienae misericordiae exponitis aut in adoptionem melioribus parentibus, obliuiscimini quanta materia incesti subministratur, quanta occasio casibus aperitur? plane ex aliqua disciplina seueriores aut certo respectu eiusmodi euentum a libidine temperatis quocunque loco, domi aut peregre, ut non dispersio seminum et saltus ubique luxuriae nescientibus filios edat, quos aut ipsi postmodum parentes aut alii filii incursent, quando etiam aetatum moderatio libidine exclusa sit. quotcunque adulteria, quotcunque stupra, quotcunque publicatae libidines, siue statiuo uel ambulatorio titulo, tot sanguinis mixtiones, tot compagines generis, tot inde traduces ad incestum; unde adeo mimis II et comoedis argumentorum uenae fluunt, unde ista quoque talis ante tragoedia erupit, Fusciano praefecto Urbi iudicata. pusio honeste natus . for neglegentia comitum ultra ianuam progressus iter praetereuntibus tractus domo excidit. qui eum nutrierat Graeculus, uel a limine Graeculo more captauerat intrans. inde mutatus Asiae aetate Romam in uenalicio refertur. emit inprudens pater et utitur Graeco; dehinc, ut f*uestra, adulescentem dominus in agrum et uincula legat. illic iam dudum paedagogus et nutrix poenas dabant. repraesentatur eis tota causa, referunt inuicem exitus suos: illi, quod alumnus in pueritia perisset, ille, se quo a pueritia perisse, ceterum. eodem euentu: Romae natum honesta domo; forsitan et signa quaedam retexuerit. igitur dei uoluntate fit, ut tanta saeculo macula exprobraretur, spiritus de die concutit, tempora cum aetate respondent, aliquid et oculi de liniamentis recordantur, proprietates nonnullae in corpore recensentur. dominos, immo iam parentes, tantum prolatae inquisitionis diligentia inpellit. inuestigatur uenaliciarius, infeliciter inuenitur. reuelato scelere parentes sibi laqueo medentur, bona filio male superstiti praefectus adscribit, non ad hereditatem, sed ad stipendia stupri et incesti. satis erat unum istud exemplum publicae eruptionis

eiusmodi scelerum delitiscentium in uobis. nihil semel euenit in rebus hulmanis. semel plane erui potest de sacramentis nostrae religionis, opinor. intentatis, et sunt paria uestris etiam non sacramentis.

De obstinationibus uero uel praesumptionibus, si qua proponitis, ne istae quidem ad communionem comparationis absistunt. prima obstinatio est quae secunda a deis religio constituitur Caesarianae maiestatis, quod inre dicamur in Caesares, neque imagines eorum ture propitiando neque genios deierando. hostes populi nuncupamur. ita uero sit, cum ex uobis nationibus quotidie Caesares et Parthici et Medici et Germanici fiant. hoc loco Romana gens uiderit in quibus indomitae et extraneae nationes. uos tamen de nostris aduersus nostros conspiratis. agnoscimus sane Romanam in Caesares fidem. nulla umquam coniuratio erupit, nullus in senatu uel in palatiis ipsis sanguis Caesaris notam fixit, nulla in prouinciis affectata maiestas. adhuc Syriae cadauerum odoribus spirant, adhuc Galliae Rhodano suo non lauant. sed omitto uesaniae crimina, quia nec ista Romanum nomen admittunt. uanitatis sacrilegia conueniam et ipsius uernaculae gentis inreuerentiam recognoscam et festiuos libellos, quos statuae sciunt et illa obliqua nonnunquam dicta a concilio atque maledicta quae circi sonant. si non armis, saltim lingua semper rebelles estis. sed aliud, opinor, est non iurare per genium Caesaris; dubitatur enim de periuris iure, cum ne per deos quidem Uestros ex fide deieretis. sed non dicimus deum imperatorem; super hoc enim, quod uulgo aiunt, sannam facimus. immo qui deum Caesarem dicitis et deridetis, dicendo quod non est, et maledicitis, quia non uult esse quod dicitis. mauult enim uiuere quam deus fieri.

Reliquum obstinationis in illo capitulo collocatis, quod neque gladios neque cruces neque bestias uestras, non ignem, non tormenta ob duritatem ac contemptum mortis animo recusemus. at enim haec omnia apud priores maioresque uestros non contemni modo, sed etiam magna laude pensari a uirtute didicerunt. gladius quot et quan uiros uoluntarios! piget prosequi. crucis uero nouitatem nume, abstrusae, Regulus uester libenter dedicauit; regina Aegypti bestiis suis usa est, ignes post Carthaginensem feminam Asdrubale ma in extremis patriae constantiorem docuerat inuadere ipsa Dido. sed et tormenta mulier Attica fatigauit tyranno negans, postremo, ne cederet corpus et sexus, linguam suam pastam expuit, totum eradicatae confessionis ministerium. sed uestris ista ad gloriam, nostris ad duritiam deputatis. destruite nunc gloriam maiorum, quo nos quoque destruatis. contenti estote detrahere etiam laudi parentum ad praesens, ne nobis locum detis de his. forsitan et temporum qualitas robustioris antiquitatis exegerit ingenia duriora. at nunc tranquillitate pacis et ingenia mitiora et mentes hominum etiam in extraneos. esto, inquitis, ueteribus uos comparate; nobis necesse est in uobis odio prosequi quod a nobis non probatur, quia nec inuenitur in nobis. repondete igitur ad singulas species. non eadem uoce exempla deposlco. si contemptu scilicet mortis gladius de maioribus fabulas fecit, utique non uitae amore gladio uos ad lanistas auctoratis, metu mortis nomen militiae datis. si feminae alicui de bestiis

famosa mors est, medio quotidie pacis sponte libera ad bestias itis. si crucem, configendi corporis machinam, nullus adhuc ex uobis Regulus pepigit, attamen iam ignis contemptus euasit, ex quo se quidam proxime uestiendum incen tunica ad certum usquequaque locum auctorauit. si flagris mulier insultauit, hoc. quoque proxume inter uenatorios ordine transcurso remensus est, ut taceam de Laconica gloria.

Hucusque, opinor, horrenda obstinationum Christianarum. quae si uobiscum communicamus, superest Ildelidenda persuasionum conferamus. quamquam de persuasionibus omnis [obstinatio nostra praestruitur; mortuorum enim praesumimus resurrectionem. spes resurrectionis fastidium est mortis. ridete igitur quantumlibet stupidissimas mentes quae moriuntur ut uiuant, sed quo facilus rideatis et resolutius decachinnetis, arrepta spongia uel intenta lingua delete litteras interim uestras, quae similiter asseuerant animas in corpora redituras. attamen quanto acceptabilior nostra praesumptio est, quae in eadem corpora redituras defendit? uobis autem quanto uanius traditum est hominis spiritum in cane uel mulo aut pauone rediturum? item iudicium annuntiamus a deo pro cuiusque meritis post interitum destinatum. id uos Minoi et Radamantho adscribitis, iustiore interim Aristide recusato. eo iudicio iniquos aeterno igni, pios et insontes amoeno in loco dicimus perpetuitatem transacturos. apud uos quoque Pyriphlegethontis et Elysii non alias condicio disponitur. II nec mythici ac poetici soli talia canunt, sed et philosophi de animarum reciprocatione et iudicii distributione confirmant.

Quonam igitur usque, iniquissimae nationes, non agnoscitis, immo insuper execra!mini uestros, si nihil inter nos diuersitas habet, si unum et eidem sumus? quia non odistis quod estis, date dextras potius, compingite oscula, miscete complexus, cruenti cum cruentis, incesti cum incestis, coniurati cum coniuratis, obstinati et uani cum aequalibus. pariter deorum numina laesimus, pariter indignationem eorum prouocamus. habetis et uos tertium genus etsi non de tertio ritu, attamen de tertio sexu. illud aptius de uiro et femina uiris et feminis iunctum. aut numquid ipso uos collegio offendimus? solet aequalitas aemulationis materiam summi nistrare. sic figulus figulo, faber fabro inuidet. immo iam desine simulata confessio! rediit conscientia ad ueritatem et ad constantiam ueritatis. nam omnia ista in nobis solis erunt et a nobis solis reuincuntur quibus inlata sunt, agnitione scilicet diuersae partis, unde scientia instructa et consilium inspiratur et iudicium gubernat. uestra denique sententia est, ne causam quis iudicet nisi duobus auditis, quod in nobis solis neglegitis. naturae uitio satisfacitis, ut quae in uobis non refutetis, in aliis damnetis, aut quorum reatum in uobis memineritis, ea in alios iactetis. diuerso opere occupati eritis: in extraneos casti, in uosmetipsos incesti, exertiores foris, subiecti domi. haec est iniquitas, ut gnari ab ignaris, absoluti a reis iudicemur. auferte stipulam de oculo uestro, aut trabem de oculo uestro, ut stipulam de alieno extrahatis. emendate uosmetip prius, ut Christianos puniatis. nisi quod emendaueritis, non punie;tis, immo eritis Christiani; immo si fueritis Christiani, eri-

tis emendati. discite quid in nobis accusetis, et non accusabitis: recognoscite quid in uobis non accusetis, et accusabitis. patet iam hinc uobis, quantum aperi potuerimus e pauculis istis libellulis, erroris inspectio et ueritatis recognitio. damnate ueritatem, sed inspectam si potestis, et probate errorem, sed repertum si putatis. quodsi praescribitur uobis errorem amare et odisse ueritatem, * cur quod amatis et odistis non noueritis.

Liber Secundus

Nunc de deis uestris, miserandae nationes, congredi uobiscum defensio nostra desiderat, prouocans ipsam conscientiam uestram p ad censendum, an uere dei, ut uultis, an falso, ut scire non uultis. haec enim materia est erroris humani per artificem eius, ne ignorantia erroris tollatur, quo magis rei sitis. patent oculi nec uident; hiant aures nec audiunt; cor stupet saliens, nescit animus quod agnoscit. denique si tantam peuersitatem una praescriptione discuti liceret, in expedito esset nuntiatio, cum omnes istos deos ab hominibus institutos non negatis, iam hinc excidere fidem uerae diuinitatis, quod nihil utique aliquando coeptum diuinum uideri iure possit. sedenim multa sunt, quibus teneritas conscientiae obduratur in callositatem uoluntarii erroris. ingenti manu ueritas obsidetur, at ipsa de sua uirtute secu est! quidni? quemcumque uult, de ipsis aduersariis socios protecto sibimet assumit et omnem illam expugnatorum multitudi prosternit. aduersus haec igitur nobis negotium est, aduersus institutiones maiorum, auctoritates receptorum, leges dominantium, argumentationes prudentium, aduersus uetustatem consuetudinem necessitatem, aduersus exempla prodigia miracula, quae omnia 1 adulterinam istam diuinitatem corroborauerunt. quare secun uestros commentarios, quos ex omni theologiae genere cepistis, gradum conferens, quoniam maior in huiusmodi penes uos auctoritas literarum quam rerum est, elegi ad compendium Varronis opera, qui rerum diuinarum ex omnibus retro digestis commentatus idoneum se nobis scopum exposuit. hunc si interrogem, qui insinuatores deorum, aut philosophos designat aut populos aut poetas. triplici enim genere deorum censum distinxit: unum esse physicum, quod philosophi retractant, aliud mythicum, quod inter poetas uolutetur, tertium gentile, quod populi sibi quique adoptaue runt. igitur cum philosophi physicum coniecturis concinnarint, poetae mythicum de fabulis traxerint, populi gentile ultro praesumpserint, ubinam ueritas collocanda? in coniecturis? sed incerta con lceptio est. in fabulis? sed foeda relatio est. in adoptationibus? sed passiua et municipalis adoptatio est. denique apud philosophos incerta, quia uaria, apud poetas omnia indigna, quia turpia, apud populos passiua omnia, quia uoluntaria. porro diuinitas, si ueram retractes, ea defini est, ut ista neque argumentationibus incertis colligatur, neque fabulis indignis contaminetur, neque adoptionibus passiuis iudicetur; haberi enim debet, sicut est, certa, integra,

communis, quia scilicet omnium. ceterum quem deum credam? quem suspicio aestimauit? quem historia iactauit? quem ciuitas uoluit? dignius multo neminem credam quam dubi:tandum, aut pudendum, aut adoptiuum.

Sed physicorum auctoritas philosophorum ut mancipium sapientiae patrocinatur. sane mera sapientia philosophorum, cuius infirmitatem prima haec contestatur uarietas oipnionum, ueniens de ignorantia ueritatis. quis autem sapiens expers ueritatis, qui ipsius sapientiae ac ueritatis patrem et dominum deum ignoret? nam et diuina alias enuntiatio Solomonis, initium, inquit, sapientiae metus in deum. porro timoris origo notitia est; quis enim timebit quod ignorat? ita qui deum timuerit, ignotior omnium, deum omnium notitiam et ueritatem adsecutus plenam atque perfectam sapientiam optinebit. hoc autem philosophiae non liquido successit. licet enim per curiositatem omnimo\'Ldae litteraturae inspiciendae diuinis quoque scripturis, ut antiquioribus, possint uideri incursasse et inde nonnulla dempsisse, cum tamen interpolaruut, probant sese aut omnia despexisse aut non omnibus credidisse (nam et alias ueritatis simplicitas per scrupulositatem passiuae fidei nutat), et ita accedente libidine gloriae ad proprii ingenii opera mutasse, per quod in incertum abiit etiam quod inuenerant et fac est argumentationum inundatio de stillicidio uno atque alio ueritatis. inuento enim solummodo deo non ut inuenerunt exposuerunt, ut de qualitate eius et de natura, etiam de sede disceptent: Platonici quidem curantem rerum et arbitrum et iudicem, Epicurei otiosum et inexercitum et, ut ita dixerim, neminem, positum uero extra mundum Stoici, intra mundum Platonici. quem non penitus admiserant, neque nosse potuerunt neque timere nec inde sapere, exorbitantes scilicet ab initio sapientiae, id est metu in deum. extant testimonia tam ignoratae quam dubitatae inter philosophos diuinitatis. Diogenes consultus, quid in caelis agatur, numquam, inquit, ascendi. item, an dei essent, nescio, inquit, nisi ut sint expedire. Thales Milesius Croeso sciscitanti, quid de deis arbitraretur, post aliquot deliberandi commeatus, nihil, renuntiauit. Socrates ipse : deos istos quasi certus negabat. idem Aesculapio gallinaceum secari quasi certus iubebat. et ideo cum tam incerta et inc onstans definiendi de deo philosophia deprehenditur, quem potuit metum habere eius quem non liquido tenebat determinare? de mundo deo didicimus. hunc enim physicum theologiae genus cogunt, quando ita deos tradiderunt, ut Dionysius Stoicus trifariam eos diuidat. unam uult speciem quae in promptu sit, ut Solem, unam, aetherem; aliam, quae non compareat, ut Neptunum; reliquam, quae de hominibus ad diuinitatem transisse dicitur, ut Herculem, Amphiaraum. aeque Arcesilaus trinam formam diuinitatis ducit, Olympios, Astra, Tita, de Caelo et Terra: ex his, Saturno et Ope, Neptunum, Iouem et Orcum, et ceteram successionem. Xenocrates Academicus bifariam facit, Olympios et Titanios,. qui de Caelo et Terra. Aegyptiorum plerique quattuor deos credunt, Solem et Lunam, Caelum ac Terram. cum reliquo igni superno deos ortos Democritus suspicatur, cuius instar uult esse naturam Zenon. unde et Varro ignem mundi animum facit, ut perinde in mundo ignis omnia gubernet sicut animus in nobis. atqui uanis-

sime. namcum est, inquit, in nobis, ipsi sumus; cum exiuit, emorimur. ergo et ignis cum de mundo per fulgura proficiscitur, mundus emoritur.

His ita expeditis uidemus physicum istud ad hoc subornatum, ut deos elementa contendat, cum ex his etiam alios deos natos alleget; dei enim nonnisi de deis nascerentur. quos quoniam in mythico apud poetas plenius SUO loco examinabimus, tamen, quod de ipsis interim retractandum est quod ad praesentem speciem facit, simul et de praesenti specie ad ipsos conuersi forsan ostensuri sumus deos nullo modo uideri posse qui de elementis nati dicuntur, ut iam hinc praeiudicatum sit deos elementa non esse, cum qui de elementis nati dicuntur, dei non sunt; aeque demonstrantes elementa deos non esse ad illam agnatorum speciem praestrue- mus recte deos non esse defendi quorum parentes, id est elementa, dei non sunt. scitum deum e deo nasci, quemadmodum de non deo non deum. igitur quod .elementa contineat mundus iste, ut summaliter tractem de uniuersitate partibus eius praeministrans (nam quae condicio eius, eadem uti erit et elementorum et membrorum), aut ab aliquo institutus sit necesse est, qua Platonis humanitas, aut a nullo, qua Epicuri duritia; et si institu est, habendo initium habebit etiam finem. ita quod aliquando non fuit ante initium et quandoque non erit post finem, non capit utique uideri deus, carens substantia diuinitatis id est aeternitate, quae sine initio et fine censetur. si uero institutus omnino non est ac propterea deus habendus, quod ut deus neque initium neque finem sui patitur, quomodo quidam assignant elementis, quae deos uolunt, generationem, cum Stoici negent quicquam deo nasci? item quomodo uolunt quos de elementis natos ferunt deos haberi, cum deum negent nasci? itaque quod mundi erit, hoc elementis adscribetur, caelo dico et terrae et sideribus et igni, quae deos et deorum pa(rentes aduersus negatam generationem dei et natiuitatem frustra uobis credi proposuit Varro et qui Varroni indicauerunt animalia esse caelum et astra. quod si ita est, etiam mortalia sint necesse est, secundum animalis formam; nam etsi immortalem constat animam, ipsi hoc soli licebit, non etiam illi cui adnectatur, id est corpori. nemo autem negabit elementis, corpus esse, cum et contingamus ea et contingamur ab eis, certaque cor pora ex illis decidere uideamus. ergo si animalia, deposita ratiolne animae, qua corporum condicio, mortalia, non utique dii sunt. et tamen unde animalia Varroni uidentur elementa? quoniam elementa mouentur. ac neex diuerso proponatur, multa alia moueri, ut rotas, ut plaustra, ut machinas ceteras, ultro praeuenit dicens eo animalia credita, quod per semetipsa mouerentur, nullo extrinsecus apparente mota;tore eorum aut incitatore, sicuti apparet qui rotam compellit et plaustra uoluit et machinam temperat. igitur nisi animalia, non mobilia per se. porro allegans quid non appareat, ostendit quid quaesisse debuerat, id est artificem et arbitrum motus; neque enim statim non est quod, quia non uidemus, non credimus esse. immo eo altius inuestigandum est quod non uideatur, ut quod uideatur quale sit scire possimus. alioquin si tantum ea quae comparent ideo esse credantur quia comparent, quomodo deos etiam eos recipitis qui non comparent? si autem uidentur esse qui non sunt, cur non sint et

qui non uidentur? motatorem dico caelestium rerum. sint ergo et animalia, quia mobilia per se, et iam mobilia per se, quia non per alium, tamen ut ea non statim dei, quia animalia, ita nec ideo, quia per se mobilia: aut quid Uut ea uniuersa animalia, ut mobilia per se, deos haberi? et hoc alia sane uanitate Aegyptiis licet.

Aiunt quidam propterea deos θεοὺς appellatos, quod Oestv id est ἶεσθαι pro currere ac motari interpretatio est. ergo iam uocabulum istud non est alicuius maiestatis; a cursu enim et motu, non ab diuinitatis denominatione formatum est. sed cum etiam ille unus Deus quem colimus Oso; cognominetur nec tamen aut motus ullus aut cursus eius appareat, quia nec uisibilis cuiquam sit, palam est ut uocabulum istud sit aliunde desumptum propriumque, quia a se natiuum, diuinitatis inuentum. itaque semota inerpretationis eius astutia uerisimilius est non a cursu et motu θεοὺς dictos, sed de appellatione ueri dei mutuatum, uti quos aeque deos excudissetis, θεοὺς cognominaretis. denique quam ita sit, probatio suppetit, cum etiam, uniuersos deos uestros, in quibus nullius cursus aut motus officium denotatur, θεοὺς; communiter appelletis. itaque si aeque mobiles θεοὺς aeque immobiles, disceditur uocabuli interpretatione pariter et diuinitatis opinione, quae a cursu et mo modulata rescinditur. quod si nomen istud proprium diuinitatis et simplex nec interpretatorium in illo deo reprehensum in cetera quae deos uultis, docete etiam qualitatis inter illos esse consortium, ut iure consistat collegium nominis communione substantiae. porro θεοὺς ille iam hoc solo, quod non sit in promptu, uacat a comparatione eorum quae in promp tu sunt et uisui et sensui [sed sensui], satisque est testimonii ad diuersitatem occulti et manifesti renuntiatio. si elementa palam proposita omnibus, si contra deus nemini, quomodo poteris ex ea parte quam non uildisti quae uides congredi? cum ergo non habes coniungere sensu neque ratione, quid uocabulo coniungis, ut coniungas etiam potestate? ecce enim Zeno quoque materiam mundialem a deo separat, uel eum per illam tamquam mel per fauos transisse dicit. itaque materia et deus duo uocabula, duae res. pro discrimine uocabulorum etiam res separantur, etiam materiae condicio uocabulum sequitur. quodsi deus materia non est, quia sic et appellatio praescribit, quomodo quae sunt in materia, id est elementa, dei habebuntur, cum membra a corpore alienigena esse non possint? sed quid ego cum argumentationibus physiologicis? II sursum mens ascendere debuit de statu mundi, non in incerta descen. rotunda mundo, Platonica forma. quadratum eum angulatumque com:- mentum ab aliis, credo, circino rotundo ita collegit, quod sine capite solum credi laborat. sed Epicurus, qui dixerat, quae super nos, nihil ad nos, cum et ipse caelum inspicere desiderat, solis orbem pedalem deprehendit. adhuc scilicet frugalitas et in caelis agebatur. denique ut ambitio pro, etiam sol aciem suam extendit; ita illum orbem maiorem Peri- patetici denotauerunt. oro uos, quid sapit coniecturarum libido? quid probat tanta praesumptione asseuerationis otium affectatae morositatis eloquii artificio adornatum? merito ergo Milesius Thales, dum totum caelum examinat et ambulat oculis, in puteum cecidit turpiter multum inrisus Aegyptio

illi: in terra, inquit, nihil perspiciebas, caelum tibi speculandum existimas? itaque casus eius per figuram Lphoilosopho s notat, scilicet eos, qui stupidam exerceant curiositatem, in res naturae quam prius in artificem eius et praesidem, in uacuum laborandum habituros.

Quin ergo ad humaniorem aliquanto conuertimur opinionem, quae de communi omnium sensu et simplici coniectura deducta uideatur? nam et Varro meminit eius, credi- tam praeterea dicens elementorum diuinitatem, quod nihil omnino sine suffragio illorum gigni ali prouehi possit ad uitae humanae et terrae sationem, quando ne ipsa quidem corpora aut animas sufficere licuisset sine elementorum temperamento, quo habitatio ista mundi II circulorum condicionibus foederata praestatur, nisi quod hominum incolatui denegauit enormitas frigoris aut caoris, proptereaque deos credi solem, qui dies de suo cumulet, fruges caloribus expediat et annum stationibus seruet: lunam, solacium noctium, patrocinium Lmen]lsum gubernaculis: item sidera, signacula quaedam temporum ad ru notandorum: ipsum denique caelum, sub quo omnia, terram, super quam omnia, et quicquid illorum inter se ad commoda humana conspirat. nec tantum beneficiis fidem diuinitatis elementis conuenire, sed etiam de diuersis quae tamquam de ira et offensa eorum incidere soleant, ut fulmina, ut grandines, ut ardores, ut aurae pestilentes, item diluuia, item hiatus motusque terrarum, et iure credi deos quorum natura honoranda sit in secundis, metuenda sit in aduersis, domina scilicet iuuandi et nocendi. porro si ita sentiuntur in ciuium conuersatione, non perinde rebus ipsis quibus iuuantur siue laeduntur aut gratias referunt aut querellas intendunt, sed his sub quorum ui et potestate operatio rerum decurrit. nam in uoluptatibus quoque non tibiae aut citharae coronam ad praemium adiudicatis, sed artilfici qui tibiam et citharam suauitatis temperet ui. aeque cum quis ualetudine male est, non lanis nec antidotis aut malagmatibus ipsis graltiam meministis, sed medicis, quorum opera atque prudentia remedia proueniunt. item in aduersis qui ferro sauciantur, non gladium. ipsum aut lanceam accusant, sed hostem uel latronem, et quos tecta lopprimunt, non tegulas aut imbrices arguunt, sed uetustatem, sicut et naufragi non petrae et fluctibus imputant, sed procellae. merito. certum enim est, quodcunque fit, ei adscribendum, non per quod fit, sed a quo fit, quia is est caput facti qui et ut fiat et per quid fiat instituit (et sunt in omnibus rebus tres tituli isti: quod est, per quod est et a quo est), quia prius est qui quid uelit fieri et per quod possit inueniri. et ita recte in ceteris agitis aucto considerantes, at in physicis contra naturam regula uestra, qua in ceteris sapientiam iudicatis, auferendo summum gradum auctoris, et quae fiunt non a quo fieri **. ita credere contingit elementorum potestates et arbitria esse quae sunt seruitutes et officia. non in ista inuestigatione alicuius artificis intus et domini * seruitutes autem ostendimus \' elementorum ipsis ex operis eorum quas facis potestates? sed dei non seruiunt; ea igitur Ilquae seruiunt dei non sunt. aut doceant uulgo fieri, ut de licentia passiuitatis libertas approbetur, de libertate dominatio, de dominatione diuinitas intelegatur. nam si omnia haec super

nos certis curriculis, legitimis decursbus, propriis spatiis, aequis uicibus sub legis instar constituta uoluendis temporibus et exercendis temporum ducatibus occurrere meminerunt, num non ex ipsa obseruatione condicionum suarum et fide operum et instantia curriculorum et cura demutationum et memoria reciprocationum, aliquam dominationem sibi praeesse persuadeant uobis, cui apparere uideatur uniuersa negotiatio mundialis perueniens ad humani generis utilitatem et laesionem? non enim potes dicere ea sibi agere ista ac sibi curare II nec quicquam hominum causa disponere, cum propterea defendas ele diuinitatem quod ab illis aut iuuari te aut laedi sentias. nam si sibi praestant, nihil eis debes.

Age iam, conceditisne diuinitatem non modo non seruiliter currere, sed inprimis integre stare neque minui neque intercipi neque corrumpi debere? ceterum abiit omnis felicitas eius, si quid pati umquam. ecce autem et astra intercidunt et intercidisse se attestantur. confitetur et luna, quantum amiserit, cum resumit. iam maiora eius detrimenta soletis in aquae speculo considerare, ut nihil amplius ulla in parte credam quod magi norunt. ipse etiam sol saepe defectione tempta est. fingite quaslibet rationes caelestium casuum, non uolet deus aut minor fieri aut esse desinere. uiderint igitur humanae doctrinae patrocinia quae coniectandi artificio sapientiam mentiuntur et ueritatem. nam alias natura sic est, ut qui melius dixerit, hic uerius dilxisse uideatur, non qui uerius, is melius. ceterum cui res examinabitur, uerisimilius utique dicet elementa ista ab aliquo regi quam ultro cadere: igitur non deos quae sub aliquo. at si in isto erratur, melius est errare simpliciter quam ut physici diligenter. sedenim si ad mythicum spectes, melius iam in physico mortalitas errat eis diuinitatem adscribenldo quae super hominem putat situ et ui et magnitudine et diuinitate sentiri. quod enim super hominem, credas deo proximum.

Ceterum ut ad mythicum transeamus, quod poetis deputatur, nescio an tantum par quaerere mediocritati nostrae, an tanti de documentis diuinitatis confirmentur, ut Mopsus Africanus et Boeotus Amphiaraus. delibanda enim nunc est speci ista, cuius suo loco ratio reddetur. interim hos certe homines fuisse uel eo palam est, quod non constanter deos illos, sed heroas appellatis. quid ergo contendimus? si addicenda mortuis diuinitas erat, non utique talibus. ecce uos, cum eadem licentia praesumptionis sepulchris regum uestrorum caelum infamatis, nonne probatos quosque iustitia, urtute, pietate et omni bono eiusmodi consecrationis solacio honestatis, contenti pro talibus etiam inrideri peierantes, at e contrario impios, turpes etiam pristinis humanae gloriae praemiis aufertis, decreta eorum et titulos lancinatis, imagines detrahitis, monetam repercutitis? ille autem conspector omnium, comprobator, immo largitor bonorum, tantae indulgentiae suae ordinationem uulgo prostituet, et plus diligentiae atque iustitiae hominibus licebit in distribuendis diuinitatibus sapere? mundiores erunt regum et principum comites quam summi dei? atquin horretis et auersamini uagos, exules, pauperes, debiles, sordide natos, inhoneste institutos, contra incestos, adulteros, raptores, parrici-

das etiam legibus sacratis. ridendum an irascendum sit, tales deos credi quales homines esse non debeant? sedenim in isto mythico genere, quod poetae ferunt, quam incerti agitis circa conscientiae pudorem et pudoris defensionem! nam quotiens misera uel turpia uel atrocia deorum exprobramus, allegatione poeticae licentiae ut fabulosa defenditis, quotiens ultro siletur de eiusmodi poetica, non modo non horretis, sed insuper honoratis atque in necessariis ar habetis, denique per hanc initiatricem litteraturae ingenuitatis studia producitis. criminatores deorum poetas eliminari Plato censuit, ipsum Homerum sane coronatum ciuitate pellendum. at cum recipia illos et retineatis, cur non credatis talia retexentibus de deis uestris? igitur si creditis poetis, cur tales deos colitis? si ideo colitis quia non creditis poe, cur laudem mendacibus fertis nec cauetis ne offendatis eos quorum detractatores honoratis? sane fides a poetis non exigenda. nonne, qui dicitis deos post mortem factos, homines confitemini ante mortem? quid ergo noui, si, qui homines fuerint, humanis aut casibus aut nibusnibus aut fabulis polluuntur? non creditis poetis, cum de relationibus eorum etiam sacra quaedam disposueritis? cur rapitur sacerdos Cereris, si non tale Ceres passa est? cur Saturno alieni liberi immolantur, si ille suis pepercit P cur Idaeae masculus amputatur, si nullus illi fastidiosior adulescens libidinis frustratae dolore castratus est? cur Herculeum um pollluctum mulieres Lanuuinae non gustant, si non mulierum causam praeiuit? mentiuntur sane poetae, sed non ideo, quod talia digesserint de deis, homines quando fuerint, nec quod diuinas adscripserint foeditates diuinitatis, cum interim uobis credibilius uisum est deos fuisse, sed non tales, quam tales, sed non deos.

Superest gentile illud genus inter populos deorum, quos libidine sumptos, non pro notitia ueritatis, docet priuata notitia. deum ego existimo ubique notum5 ubique praesentem, ubique dominantem, omnibus colendum, omnibus demeren. at enim cum illi quoque, quos totus orbis communiter colit, excidant pro bationi uerae diuinitatis, quanto magis isti, quos ne ipsi quidem municipes sui norunt? nam quae idonea auctoritas praecucurrit eiusmodi theologiae quam etiam fama destituit? quanti sunt qui norint uisu uel auditu Atarga Syrorum, Caelestem Afrorum, Varsutinam Maurorum, Obodan et Dus Arabum, Belenum Noricum, uel quos Varro ponit: Casiniensium Del, Narniensium Visidianum, Atinensium Numiternum, Asculanorum AnChariam, † et quam praeuerint, Vulsiniensium Nortiam, quorum ne nominum quidem dignitas humanis cognominibus distat? satis rideo etiam deos decuriones cuiusque municipii, quibus honor intra muros suos determinatur. haec libertas adoptandorum deorum quousque profecerit Aegyptiorum superstitiones docent, qui etiam bestias priuatas colunt, feles, corcodillos et Anubem suum. parum est, si etiam hominem consacra-uerunt, illum dico quem non iam Aegyptus aut Graecia, uerum totus orbis colit et Afri iurant, de cuius statu quod conici potest apud nostras litteras, ut uerisimile uidetur, positum est. nam Serapis iste quidam olim Io seph dictus, fuit, de genere sanctorum. iunior inter ceteros fratres, sed excelsior f ingenio ab isdem fratribus per liuorem uenum in Aegyptum datus

serui ebat in familia regis Aegyptiorum Pharao. a regina minus pudica desideratus, sed quia non obsequebatur, e contrario ab eadem delatus a rege in carcerem datur. illic somnia quibusdam non perperam interpretatus II uim spiritus sui ostendit. interea rex quoque somniat terribilia quaedam. illi detractantibus quos conuocauerat ualuit exponere Ioseph, expedimenta de carcere edocuit, somnium regi aperit: illos boues septem opimissimos dif fluentem totidem annorum ubertatem significare, posteriores aeque sep enectos subsequentium septem annorum inopiam praedicare. suadet itaque de recondendis praesidiis in futuram famem de copia priore. credidit rex: exitus rerum et prudentem et sanctum semper et necessarium probauit. itaque Pharao uniuersae Aegypto et frumentandae et exinde curandae eum praefecit. hunc Serapidem ex suggestu, quo caput eius ornatum, uocauerunt; cuius suggestus modialis figura frumentationis eius memoriam obsignat, et curam frugum super caput eius fuisse ipsis spicis, quibus per ambitum notatur, apparet. propterea et canem, quem apud inferos deputant, sub dextera eius dicauerunt, quod sub manu eiis compressa cura Aegyptiorum. et Phariam adiungunt, quam filiam regis Pharao deriuatio nominis esse demonstrat. nam et tunc Pharao inter cetera honorum et remunerationum filiam quoque in matrimo nium ei dederat. sed quia et feras et homines colere susceperant, utramque faciem in unum Anubin contulerunt, in quo naturae condicionisque suae potius argumenta uideri posset consecrasse gens rixosa, suis regibus recontrans, in extraneis deiecta, sane et gula et spurcitia canina etiam serui † ipsa,

Haec secundum tripertitam dispositionem Varronis diuiinitatis aut notiora aut insigniora digessimus, ut possit iam uideri II satis responsum de physico genere, de poetico, de gentili. sed quoniam omnis superstitio non iam philosophorum nec poetarum nec populorum, a quibus tradita est, sed dominantium Romanorum, a quibus occupata est, a quibus auc sibi extruxit, alia iam nobis ineunda est humani erroris latitu, immo silua caedenda, quae undique conceptis superstitionum seminibus uitii pueritatem obumbrauit. sed et Romanorum deos Varro trifariam disposuit in certos, incertos et electos. tantam uanitatem! quid enim erat illis cum incertis, si certos habebant? nisi si Atticos stupores recipere uoluerunt. nam et ATthenis ara est inscripta: ignotis deis. colit ergo quis quod ignorat? tum si certos habebant, contenti esse debuerunt nec electos desiderare. in quo etiam inreligiosi deprehenduntur. si enim dei ut bulbi seliguntur, qui non seliguntur reprobi pronuntiantur. nos uero bifariam Romanorum deos recognoscimus communes et proprios, id est quos cum omnibus habent et quos ipsi sunt commenti. et numquid hi sunt publici et aduenticii dicti? hoc enim arae docent, aduenticiorum ad fanum Carnae, publicorum in Palatio. quia communes dei quam in physico quam in mythico comprehendantur, actum est iam de istis. speciebus de propriis dicere attinet, de Romanis, stupeamus tertium illud genus hostilium deorum, proptererea quod nulla gens alia tantum sibi superstitionis inuenerit. ceteros in duas species dirigimus, alios de hominibus assumptos, alios men conceptos. igitur quoniam idem illis color

suppetit consecrationis morttuorum, tamquam ob merita uitae, eandem et nos responsionem opponamus necesse est, neminem ex his quoque tanti fuisse. patrem diligentem Aenean credi derunt, militem numquam gloriosum, lapide debilitatum. quod telum quantum uolgare atque caninum, tanto ignobile uolnus! sed et proditor patriae Aeneas inuenitur, tam Aeneas quam Antenor. ac si hoc uerum nolunt, Aeneas certe patria flagrante dereliquit socios, feminae Punicae subici\'endus, quae maritum Hasdrubalem Aeneae timiditate supplicantem hosti non comitata raptis secum filiis formam et patrem sibi habere non in fugam sapit, sed in ignes ardentis Carthaginis ut in amplexus patriao pereuntis incubuit. pius Aeneas ob unicum puerum et decrepitum senem Priamo et Astyanacte destitutis? atquin Romanis magis detestandus, qui pro salute principum et domus eorum aduersus liberos et coniuges et omne pignus suum deierant. consecrant filium Veneris, et hoc Volcanus sciens patitur et Iuno concedit. filii si pietate parentum in caelo sedent, cur non potius Argiui iuuenes dei habiti, quod matrem, ne in sacris piaculum committeret, plus quam humano more iugales prouexerunt? cur non magis dea, quae magis pia, illa filia patris in carcere fame defecti uberibus suis educatrix? quid aliud Aeneae gloriosum, nisi quod proelio Laurentino nusquam comparuit? rursus forsitan solito more quasi desertor e proelio fugerit. Romulus aeque post mortem deus. si quia urbem condidit, cur non alii usque in feminas urbium auctores? sane Romulus et fratrem interfecit et alienas uirgines dolo rapuit. ideo deus, ideo Quirinus est, quia tunc parentibus quiritatum est per illum. quid Sterculinus meruit ad diuinitatem? si agros stercoribus iuuando diligens fuit, plus fimi Augias conferebat. si Faunus Pici filius in ius agitabatur mente ictus, curari eum magis quam consecrari decebat. si Fauni filia pudicitia praecellebat, ut ne conuersaretur quidem inter uiros aut barbaria aut conscientia defor aut rubore insaniae paternae, quanto dignior bona Dea Pene, quae inter tot uilissimos amatores diuersata obsessam castitatem tenere protexit? est et Sanctus propter hospitalitatem a rege Plotio fanum consecutus: potuit et Vlixes de humanissimo Alcinoo unum amplius deum uobis contulisse.

Ad foediora festino. non puduit auctores uestros de Larena palam facere. scortum haec meritorium fuit, siue dum Romuli nutrix et ideo lupa quia scortum, siue dum Herculis amica est, et iam mortui Herculis id est iam dei. nam ferunt aedituum eius solum forte in aede calculis lu tem ut sibi conlusorem, quem non habebat, repraesentaret, una manu Herculis nomine, alia ex sua persona lusum inisse, si ipse uicisset, cenulam et scortulum ex stipibus Herculis sumeret, si uero Hercules, id est manus altera, eadem Herculi exhiberet. uicit manus Herculis. id quoque potuit duodecim titulis eius adscribi. aedituus cenam Herculi dependit, scortum Larentinam conducit; cenat ignis, qui soluit ipsius Herculis COIrpus, et omnia ara consumpsit. Larentina in aede sola dormit: mulier de lenonio ludo iactitat se somniis Herculi functam, et poltuit dum, animo contemplatur, somnio pati. eam de aede progredientem, mane primo quidam adulescens, Tarutius, alter quod aiunt Hercules, concupiscit, ad se inuitat. illa obsequitur, memor commodo fore id dic-

tum sibi ab Hercule, utique inpetrat, ut legitimo conubio commis ceantur (non enim impune licuit cum dei scorto rem habuisse); coniux heredem quoque scribit. mox illa prope mortem populo Romano legauit quem per Herculem fuerat insecuta agrum satis amplum. hinc quaesiuit diuinitatem et filiabus suis, quas et ipsas heredes instituere debuit diuina Larentina. Romanorum numina dignitate eius aucta. nempe sola de tot uxoribus Herculis cara, sola enim diues, longeque adeo felicilor Cerere, quae mortuo placuit. tot exemplis et uotis totius populi quis non deus affirmari potuit? quis denique Antinoo controuersiam diuini tatis agitauit? quo decorior Ganymedes aut carior suo amatori? patet apud uos mortuis caelum, uia ab inferis ad astra subigitis passim: ita scorta ascendunt, ne multum putetis uos praestare regibus uestris.

Nec Romani contenti eos deos asseuerare qui uisi retro, auditi contrectatique sunt, quorum effigies descriptae, negotia digesta, memoriae propagatae, umbr as alilquas incorporales, inanimales et nomina de rebus efflagitant deosque sanciunt diuidentes omnem statum hominis singulis potestatibus ab ipso quidem uteri conceptu, ut sit deus Conseuius quidam, qui consationibus concubitalibus praesit, et Fluuionia, quae infantem in utero nutriat, hinc Vitumnus et Sentinus, per quem uiuiscat infans et sentiat primum, dehinc Diespiter, qui puerperam perducat ad partum. cum primum pariebant, 1 et Candelifera, quoniam ad candelae lumina pariebant, et quae aliae deae sunt ab officiis partus dictae. peruerse nato partu Postuertae, recte uero Prosae Carmentis esse prouinciam uoluerunt. deus est dictus et ab effatu Farinus et alius a loquendo Locutius. adest oculum grauem ad cauendum sumministratque quietem Cunina. est educatrix et Leuana et una Runcina. mirum infantum sordibus eluendis deos non esse prouisos. exinde et primi cibi sumen potionisque capiendae, Potina et Edula, et statuendi infantis Statina. adeundi Adeona, ab abeundo Abeona est. Domiducam et habent, et deam Mentem, quae faciat mentem bonam aeque et malam, item uoluntatis Volumnum Voletamque. habent et Pauentinam pauoris, spei Veniliam, uoluptatis Volupiam, praestantiae Praestitiam, aeque ab actu. Peragenorem, a consiliis Consum. Iuuenta nouorum togatorum, uirorum iam Fortuna Barbata. si de nuptialibus disseram, Afferenda est ab afferendis dotibus. ordinati ** pro pudor! et Mutunus et Tutunus et dea Pertunda et Subigus et Prema mater. iam parcite dei impudentes! luctantibus sponsis nemo interuenit. ipsi, quorum uotum est, foris gaudentes erubescunt.

Et quonam usque deos edam, quia disserendum quales deos receperitis? quantum uobis erubescendum? rideam uanitatem an exprobrem caecitatem, est admodum incertum. nam quot deos et quos utique producam? maiores an et minores? ueteres an et nouicios? mares an et feminas? caelibes an et lecto iunctos? artifices an et inertes? rusticos an et urbanos? ciues an et peregrinos? tot enim familiae, tot nationes census bona fide quaerunt, II ut dispici et distingui describique non possint. at quanto diffusa res est, tanto substringenda nobis erit, et ideo, qui in

ista specie unum tuemur propositum demonstrandi illos omnes homines fuisse (non quidem ut cognoscatis, nam quasi obliti agitis), conpendium ab ipsa dispiciendi ratione sumamus, originem generis illorum retractando. origo enim una totius posteritatis. ea origo deorum uestrorum Saturno, ut opinor, signatur. neque enim si Varro antiquissimos deos Iouem, Iunonem et Mineruam refert, nobis excidisse, debet omnem patrem filiis antiquiorem, tam Saturnum Ioue quam Caelum Saturno; de Caelo enim et Terra Saturnus. et tamen Caeli et Terr ae originem omitto. erant undeunde, caelibes diu et orbi, ante- — quam mariti et parentes. longo scilicet aeuo crescendum illis fuit ad tantam proceritatem, denique simul coepit et Caelo uox insolescere et ubera Terrae lapilliscere; ! faciunt nuptias inter se. credo, aut Caelum descendit ad sponsam, aut Terra ascendit ad sponsum. concepit tamen Terra de Caelo et peperit illa θεὸς ἀθέως Saturnum, mira ratione. neutri parentum similis. sed et pepererit, certe ante Saturnum neminem procreauerunt nec nisi unam postea, Opem; exinde de subole cessatum est. nam Saturnus quidem Cealum castrauit dormientem. legimus Caelum genere masculino. ceterum quomodo pater nisi masculinus? sed et unde castrandum? falx illi. hoc scilicet aeuo? nondum enim Vulcanus artifex ferri. Terra uero orbata distulit, etsi adhuc iuuenili aetate, alii nubere. sed nec habebat Caelum alium. quid tamen, nisi illam Mare amplectitur? sed olet salsuginem; dulcibus est II aquis assueta. ita Saturnus unicus masculus Caeli atque Terrae. sed ipse pubescens sorori suae iungitur. nondum leges quae incesta prohiberent nec quae parricidium plecterent. itaque filios uirili sexu deuorabat; melius ipse quam lupi, si exponeret. timebat scilicet, ne quis illorum de paterna falce didicisset. nato mox et abalienato Ioue saxum infantis ementiti deglutiuit. hoc ingenio diu securus tandem filio quem non digesserat in tenebris adulto oppressus regnoque priuatus est. hunc uobis patriarcham deorum Caelum et Terra poetis obstetricantibus procreauerunt. sed eleganter quidam sibi uidentur physiologice per allegoricam argumentationem de Saturno interpretari tempus esse et ideo Caelum et Terram parentes ut et ipsos origini nullos, et ideo falcatum quia tempore omnia dirimantur, et ideo uoratorem suorum quod omnia ex se edita in se ipsum consumat. nominis quoque testimonium compellant: Κρόνον dict um Graece ut χρόνον. aeque Latini uocabuli a sationibus rationem deducunt qui eum procreatorem coniectantur, per eum seminalia caeli in terram deferri. Opem adiungunt, quod opem uiuendi semina conferant, tum et quod opere semina euadant. quae, oro, huius translatio nempe uelim exponas. aut Saturnus fuit, aut tempus. quomodo Saturnus, si tempus? si ille, quomodo tempus? utrumque enim non potes corporale in eo existimare, quid autem prohibuit tempus coli in sua qualitate? quid corpus hominis aut fabulam hominis in sua specie, non in tempore coli? quid sibi uult intellectio ista, nisi foedas materias mentitis argumentationibus colorare? Saturnum neque ideo, quia dicis hominem, uis tempus, aut dum eum tempus facis, iam nec hominem uis fuisse. plane uester deus, om Saturnus in terris humanae qualitatis apud ueteres memorias recensetur. potest incorporaliter fingi quoduis quod non fuerit omnino, uacat fingendi locus ubi ueritas est. cum

autem Saturnum constat uixisse, frustra demutatis; non conceditur uobis quem non negabitis fuisse hominem, qui neque deus neque tempus defendi potest. exstat apud litteras uestras usquequaque Saturni census. legimus apud Cassium Seuerum, apud Cornelios Nepotem et Tacitum, apud Graecos quoque Diodorum, quiue alii antiquitatum canos collegerunt. nec fideliora uestigia eius quam in ipsa Italia signata sunt. nam post plurimas terras et Attica hospitia Italiae uel, ut tunc uocabatur, Oenotriae consedit, exceptu\'s ab Iano siue Iane, ut Salii uocant. mons quem coluerat, Saturnius dictus, urbs quam depalauerat, Saturnia usque nunc est; tota denique Italia de Saturno uocabatur. tali teste terra, quae nunc dominatur orbi, etiamsi de origine Saturni dubitatur, de actu tamen constat hominem illum fuisse. ita si homo Saturnus, procul dubio de homine, immo quia homo, non utique de Caelo atque Terra, sed cui parentes ignoti, quibusdam facile fuit illum eorum filium dici, quorum possunt omnes uideri. quis enim non caelum ac terram patrem ac matrem uenerationis gratia appellet? an de consuetudine humana, qua ignoti quique ex inopinato apparentes de caelo aduenisse dicuntur? proinde quia uenis set peregrinus, repentino ubique inoleuit caelitem dici. nam et uolgo generis incertos terrae filios iactitamus. nihil allego de statu antiqui, qua ita rudes tunc agebantur et oculi et mentes hominum, ut cuius noui uiri aspectu quasi diuino commouerentur, nedum et regis, et quidem primi. adhuc de Saturno immorabor quo et ceteris conpen praestruam, satiata primordiorum disputatione, nec praetermittam potiora testimonia diuinarum litterarum, quibus fides pro antiquitate superior debetur. ante enim Sibylla quam omnis litteratura extitit, illa scilicet Sibylla ueri uera uates de cuius uocabulo daemo uatibus induistis. ea senario uersu in hunc sensum de Saturni prosapia et rebus eius exponit: decima, inquit, genitura hominum ex quo cataclysmus prioribus accidit, regnauit Saturnus et Titan et Iapetus, Terrae et Caeli fortissimi filii. si qua ergo uel uestris scriptoribus litterisue uestris superioribus, sed idcirco magis proximis quoniam illius aetatis, fides adiacet, satis de Saturno et prosapia eius probatum est homines fuisse. tenemus conpendium, in ceteros originis praescriptionem, ne per singulos euagemur. qualitas posteritatis a principibus generis ostenditur, mortalia de mortalibus, terrena de terrenis; gradus ad gradus comparantur, nuptiae, conceptus, natales cucurrerunt, patriae, sedes, regna, monumenta liquent igitur qui natos non possunt negare, mortuos credant, qui mortuos confitentur, deos non putent.

Sed enim manifestis uis sua adsistit. quos a primordio possunt non asserere nisi homines fuisse, recipiunt in diuinitatem, affirmando illos post mortem deos factos, ut Varro et qui cum eo somniauerunt. hic igitur consisto: si sunt allecti dei uestri in hoc nomen et numen, ut in ordinem senatorium, sapientia uestra esse concedatis iam necesse est aliquem summum dominatorem habentem allegendi potestatem et quasi Caesarem; neque quisquam aliis praestare potest in quo non ipse dominetur. ceterum si potuerunt deos sese facere post mortem, age, quid deterioris condicionis ab initio esse uoluerunt? aut si nemo est qui deos fecerit, quomodo facti

dicentur qui non nisi ab alio fieri potuissent? ita nullus datur uobis renuendi locus esse mancipem quendam diuinitatis. perspiciamus itaque causas allegandae mortalitatis in caelum. harum duplicem rationem credo proferetis. aut enim ille, quisquis id praestans, facit, ut habeat uel amminicula uel munimenta uel etiam ornamenta fastigii sui, aut meritorum nimentate, conferens dignis quibusque. aliud quid suspicare non datur. nemo quid largiendo alicui aut non sua aut illius causa facit. sed neque hoc potest com!petere numini, ut est tanta ei potestas, ut scilicet deum ex non deo faciat, ut sic tanta humanitas inrogetur, quia egeat opera uel adiulmento quorundam et quidem mortuorum, quod mirum, cum ab initio sibi immortales instituere potuisset. nec diutius de his argumentatus conquiret qui humana diuinis comparauit. sane quae posteior opinio est, discuti debet, si deus reminiscentia meritorum diuinitatem tribuerit. sed si ita est attributa, si pristinis uiris caelum propter sua merita patuit, recogitandum, quod exinde nemo dignus eo honore fuit. nisi si capere iam locus non potest. tantis uidelicet priuilegiis caelestia meruerit antiquitas. ergo an meruerit retractemus. qui ait meruisse, proponat ipsius merita. si quid in cunabulis admissa temporalitatis ualent ad suffragium diuinitatis, incesto commaculatos Opem et Saturnum fratres recepistis. furtiuus infans uester Iuppiter indignus et tecto et ubere humano, meritoque in Creta proles † tam mala manebat. adultus denique qualemcunque genitorem regno priuat felicissimum, regem aurei scilicet saeculi, sub quo laboris, inopiae nescia laetaque pax quiescebat, sub quo, nulli subigebant arua coloni; ipsaque omnia tellus nullo poscente ferebat. sed oderat patrem incestum et comestorem eius et aui quondam castratorem. ecce autem et ipse cum sorore miscetur, ut huic pri;mum illud dictum putem: τοῦ πατρὸς τὸ παιδίον. tam pius pater quam pius filius. si iustis etiam tunc legibus ageretur, in duos culleos diuidi Iouem decuit. post haec quid dubitaret libidine ab incesto corroborata in leuiora, id est adulteria se et stupra diffundere? de quo poetica sic lusitauit quomodo Ilfere, quando, de fugitiuo palam factum, solemus et operam eius percontationi alienae abusiue nundinare, modo in pretia luxuriae eum figurando, tamquam si bouem aut pretium bouis pensauerit, et imbrem aureum\' pergulis immiserit id est aditum pecunia ruperit, modo in similitudines actuum ipsas, in aquilam qui rapuit, cycnum qui cantauerat. adeo non fabulae istae sunt de fastidiosissimis foeditatibus atque summis flagitiis compositae? aut forsitan non lasciuiores inde euadant mores atque ingenia hominum? quos quomodo daemones, malorum angelorum proles emissa iam pridem a fide per incredulitatem et fabulas similes auertere studuerint, hic non est nobis extensius agendum. si enim et regibus et principibus et proseminatoribus suis morata plebs eadem quidem non erat natura, alibi auctoritas exigebat similitudinem morum. illorum uero quanto deterior qui non melior? priuato enim titulo Iouem Optimum uulgo appellaltis, et est Vergilii aecus Iuppiter. omnes perinde incesti in suos, impudici in extraneos, impii, iniusti. cui nullam insignem infamiam fabula reliquit, is deus fieri non fuit dignus.

Sed quoniam alios seorsum uolunt in diuinitatem ab ho receptos, et distingui inter natiuos et factos secundum Dionysium Stoicum, de ista quoque specie adiciam. de ipso quidem Hercule erit summa responsionis, an dignus caelo et diuinitate; sic enim pro uoluntate meritis addicunt diuinitatem. si ob uirtutem, quod feras constanter confecerit, quid tam memorabile? nonne ludo puniti, uel etiam ad munus dati arenariae uilitatis plurimas in unum, et quidem studiosiores bestias confilciunt? si ob peragratum orbem, quantis et locupletibus dulcis libertas aut philosophis famulatoria mendicitas idem praestitit? non meminerunt Asclepiaden Cynicum unica uaccula, cuius et dorso uehebatur et si quando ubere alebatur, orbem totum oculis subegisse? si Hercules etiam ad inferos adiit, quis hoc nesciat, uiam ad inferos omnibus patere? Si eum consecrastis ob caedes et pugnas plurimas, edidit multo maiorem numerum magnus ille Pompeius, maritimorum praedonum uictor, ipsam qui nec Ostiam saluam reliquerant: et quot, quaeso, milia usque in unum angulum Byrsae Cartha a Scipione caesi fuere? quo magis Scipio quam Hercules obtinendus diuinitati deputatur. adicite potius titulis Herculaneis stupra puellarum, uxorum et fascias Omphales, et ob decori pueri amissionem turpiter desertam militiam Argonautarum. adicite ad gloriam post turpitudinis notam etiam furias eius, adorate sagittas quae filios et uxorem interfecerunt. qui tunc dignius rogo sese inrogasset prae dolore parricidiorum? qui uxoris ob lasciuiam uenenis circumuentus magis meruit ut inhonesta morte moreretur? hunc uos de pyra in caelum subleuastis, illa facilitate qua et alium ignis ex diuini ui confectum, qui pauca ee ingenia commentus dicebatur mortuos ad uitam recurasse. is Apollinis filius, tam homo quam Iouis nepos, Saturni pronepos (uel potius, spurius ut incerto patre, ut Argiuus Socrates detulit, quippe expositum repertum, turpius Ioue educatum, canino scilicet ubere), merito, id quod nemo negare potest, fulmine haustus est. malus Iuppiter Optimus hic rursus est, impius in nepotem, inuidus in artificem. sedenim Pin darus meritum eius non occultauit: cupiditatem et auaritiam lucri in eo dicit uindicatam, qua quidem ille uiuos ad mortem, non mortuos autem ad uitam praeuaricatione uenalis medicinae agebat. dicitur II etiam mater eius eodem casu obisse, Lmeritoque quae tam periculosam mundo, bestiam ediderat isdem quasi scalis ad caelum erupisse. et tam en Atheni scient eiusmodi deis sacrificare. nam Aesculapio et matri inter mortuos parentant. quasi non et ipsi Thesea suum adorent, merito deum. quidni? si conseruatricem suam in litore peregrino dereliquit, eadem obliuione, immo amentia, quae patri causa mortis fuit?

Longum foret recensere etiam de illis quos in sidera sepelistis et audaciter deis ministratis. sic opinor digni de caelo Castores et Perseus et Erigona, quemadmoduni et Iouis exoletus. sed quid mirandum? etiam canes et scorpios et cancros in caelum transtulistis. differo de his quos in oraculis colitis; habet testimonium hoc diuini. quid? et tristitiae deos arbitros esse uoltis, ut sit Viduus, qui animam corpore uiduet, quem intra muros cludi non admittendo damnastis, item Caeculus, qui oculos sensu exanim et, item Orbana, quae in orbitatem semina extinguat; et ipsius

mortis dea est. ut cetera transuolem, etiam locorum urbis uel loca deos arbitramini, Ianum Patrem (et diua arquis est Iana) et montium septem Septemontium. Geniis eisdem illi faciunt qui in isdem locis aras uel aedes habent, praeterea aliis qui in alieno loco aut mercedibus habitant. taceo Ascensum a scansione et Cliuicolam a cliuis; taceo deos Forculum a foribus et Cardeam a cardi nibus et liminum Limentinum, siue qui alii inter uicinos Apollud uos numilnum ianitorum adorantur. quid enim magnum? cum et numina sua habeant in lupanaribus, in culinis et etiam in carcere? innumeris itaque proprus caelum impletur his aliisque Romanorum deis, quibus totius uitae officia distribuuntur, taliter ut ceteris deis opus non sit. immo cum priuatim apud Romanos dei putentur quos supra signauimus nec facile foris cogniti, quomodo ea omnia, quibus illos praeesse uoluerunt, in omni genere humano et in omni gente proueniunt, ubi praedes eorum non modo honore, sed ipsa quoque notitia carent?

Sedenim quidam fructus et necessaria uictui demonstrauerunt. quaeso uos, cum dicitis inuenisse illos, nonne con- fitemini prius fuisse quae inuenirentur? cur ergo non auctorem poltius honoratis, cuius haec dona sunt, sed auctorem transfertis in repertores? priusquam qui inuenisset, utique auctori gratias egit, utique illum deum sensit, cuius uere est ministerium institutoris, a quo et ipse institutus est qui inue nit et illud ipsum quod inueniretur. ficum uiridem Romae nemo nouerat Africanam, Cum Cato senatui intulit, ut quo iam prouincia hostilis esset, cui subligendae semper instabat, exprimeret. cerasium Cn. Pompeius de Ponto primus Italiae prouolgauit. potuerunt mihi nouorum apud Romanos pomorum inuentores hi meruisse praeconium diuinitatis. tam uanum hoc quam etiam propter artium Commenta deos haberi. quibus si comparentur nostrae aetatis artifices, quanto dignius posteris quam prioribus consecratio competisset? quaeso uos, an non omnibus iam artificiis antiquitas exoleuit, usu quotidiano ubique instruente nouitatem? atque adeo quos ob artes sanctificatis, laeditis in ipsis artibus et prouocatis in aemulis insuperatis.

Denique religionis uestrae tutoribus suis non negatis omnibus his quos deos antiquitas II uoluit, posteritas credidit, nobis superest adhuc illa Romanarum superstitionum praegrandis, praesumptio, cui aduersus uos, nationes, congredi halbemus, propterea scilicet Romanos totius orbis dominos atque arbitros factos fuisse, quod officiis religionum meruerint dominare sic, ut parum absit, quin ipsis suis deis praeualeant. nimirum Sterculus et Mutunus et Larentina prouexit hoc imperium. unus Romanorum destinatus a suis deis dominationi populus. peregrinos enim non putem extraneo potius populo factum uoluisse quam suo, ut fierent deserltores et destitutores, immo proditores patrii soli, in quo nati, adulti, nobilita ti sepultique sunt. ita ne Iuppiter quidem Cretam suam Romanis fascibus concuti sineret, oblitus antrum illud Idaeum et aera Corybantia et nutricis suae illic iucundissimum odorem. nonne omni Capitolio tumulum illum suum praeposuisset, ut illa potius terra regnaret Lquae Iouis cineres texit? uellet Iuno Punicam urbem,

posthabita Samo dilectam et utique Aeneadarum ignibus adoleri? quod sciam
hic illius arma,
Hic currus fuit, hoc regnum dea gentibus esse,
Si qua fata sinant, iam tunc tenditque fouetque.
misera aduersus fata non ualuit! nec tamen tantum honoris Romani fatis decreuerunt, ut dedenibus Carthaginem sibi, quantum Larentinae. sed dei isti conferendi regni in potestate non sunt. si regnauit enim Iuppiter Cretae et Saturnus Italiae et Isis Aegypto et homines, regnauerunt, quibus etiam operati plerique traduntur. ita qui seruit, et dominos facit, et dediticius Admeti ciues Romanos imperio auget, dum libera lem cultorem suum Croesum ambiguis sortibus fallendo perdidit. quid timebat deus uerum constanter praenuntiare regno excidendum ei esse? aucti potestate regnandi quoque ueluti urbes suas tueri unquam potuissent! si Romanis praestitisse ualuerunt, cur Athenas a Xerxe Minerua non defendit? uel cur Delphos de manu Pyrrhi Apollo non eruit? seruant urbem Romam qui suas perdiderunt, si hoc religiositas Romana meruit. atqui non post summum imperium auctis iam rebus superstitio quaesita est? etsi a Numa sacra introducta sunt, nondum tamen aut simulacris aut templis res uestras diuina frustrabant. frugi religio et paupertina supersti tio; altaria temeraria et uasa sordida, et nidor paruus ex illis, et deus ipse nusquam. ergo non ante religiosi quam maiores neque ideo maiores, quia religiosi. atquin quomodo summam ob religionem et deorum profundissimam curam imperium Romanis quaesitum uideri possit, quod laesis potius deis auctum est? nisi fallor enim omne regnum imperium bellis quaeritur et bellis ampliatur. porro laeduntur uictoribus et dei urbis. nam eadem strages et moenium et templorum, pares caedes et ciuium et sacerdotum, eaedem rapinae profanorum et sacrorum. tot sacrilegia Romanorum quot tropaea, tot deinde de deis quot de gentibus triumphi. manent et simulacra captiua, et utique si senti uictores suos, non amant. sed quia nihil sentiunt, inpune laeduntur, et quia inpune laeduntur, frustra adorantur. itaque quorum fastigium per uictorias adultum est, non possunt uideri religionis meritis excreuisse, siue crescendo laesores religionis siue laedendo creuerunt. regnum uniuersae nationes suis quaeque temporibus habuerunt, ut Assyrii, ut Medi, ut Persae, ut Aegyptii; est et adh uc penes quosdam, et tamen qui amiserunt, non sine religionibus et cultu et depropitiorum deorum morabantur, donec postremo Romanis, cessit uniuersa paene dominatio. sors temporum ita uolutauit regna. quaerite quis temporum uices ordinauit. idem regna dispensat, et nunc penes Romanos eam summam tamquam pecuniam de multis nominibus exactam in unam arcam congregauit. quid de ea statuerit sciunt proximi ei.

Source. Latin text from the Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum (CSEL) collection of the Open Greek and Latin project (digital edition of *Quinti Septimi Florentis Tertulliani opera* edited by August Reifferscheid; Georg Wissowa

(Prague, Vienna, Leipzig, F. Tempsky, G. Freytag: 1890) Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum 20), encoded in EpiDoc TEI XML. Digitised and corrected by the Open Greek and Latin team (University of Leipzig and partners); the text is taken from the printed edition by OCR with correction, so some errors may remain. SermonIndex has only divided it into short sections for reading; the critical notes, margin notes and apparatus of the printed edition are not shown here but are kept in the XML download.

Licence. Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0). You may share and adapt this text if you credit the Open Greek and Latin project and release your version under the same licence.